ASOS JOURNAL

The Journal of Academic Social Science

Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 8, Sayı: 102, Mart 2020, s. 146-193

ISSN: 2148-2489 Doi Number: <http://dx.doi.org/10.29228/ASOS.41526>

Yayın Geliş Tarihi / Article Arrival Date
29.01.2020

Yayımlanma Tarihi / The Publication Date
29.03.2020

Dr. Öğr. Üyesi Muharrem ÖZDEN
Trakya Üniversitesi, Türkçe Eğitimi
muharremozden@trakya.edu.tr

ORHON YAZITLARINDA VE DİVANÜ LÜGAT-İT TÜRK'TE BULUNAN İNSAN NİTELEYİCİLERİNİN ANADOLU AĞIZLARINDAKİ İZDÜŞÜMLERİ

146

Öz

Eski Türk toplumlarının yaşamı, gelenek-görenekleri, inançları, insan, ahlâk, aile algıları gibi hususlarda bizi bilgilendiren farklı kaynaklar mevcuttur. Türk toplumlarıyla ilgili ilk yazılı kaynaklar başta Çinliler olmak üzere yabancılar tarafından ortaya koyulmuştur. Türkler üzerine Türklerin kendileri tarafından yazılmış ve detaylı bilgileri içeren ilk kaynak Orhon Yazıtlarıdır. Devlet yöneticilerinin hesap vermesi ve öğütlerle halkını bilinçlendirmesi çerçevesinde oluşturulan Orhon Yazıtları, bu özelliğiyle tarafsız bir bakış açısı ile yazılmış olmaları yönünden de önemli bir durum arz etmektedir. Orhon Yazıtlarının bu değerlerinin temel alınarak incelenmesi her hususta olduğu gibi, bu hususta da en itimatlı kaynağın tetkik edilmesi anlamını taşımaktadır. Divanü Lügat-it Türk (DLT) Türk dilinin bilinen ilk sözlüğü niteliğindedir. Ancak bu baş yapıtta yer alan söz varlığı yelpazesinin genişliği, pek çok kelime için karşılık vermekten çok yapılmış olan izahlar, giriş bölümünde ve bazı bölümlerin sonlarında verilmiş olan bilgiler, yapıtı bir ansiklopedi niteliğine getirmiştir. Türk medeniyetinde de kadın ile erkek figürlerinin toplumsal görevlerinin paylaşımı tekâmül ve terakki kavramlarının elzem bir faktörü olmuştur. Türk medeniyetinde erkek, kadın ve çocuk örneğine yönelik tarihsel süreçte pek çok niteleyici kullanılmıştır. Söz konusu niteleyiciler ile kadın-erkek cinsiyetinin ve çocuk figürünün faydalı ve aksi özellikleri veya fiziksel boyutu açık-

The Journal of Academic Social Science Yıl:8, Sayı: 102, Mart 2020, s. 146-193

lanmaya çalışılmıştır. İnsan niteleyicileri yönünden ağızlarda yer alan söz varlığı incelendiğinde, söz konusu alandaki sözcük dağarcığının ne denli varlıklı olduğu görülmektedir. Türkçenin ilk yazılı belgelerinde ve ilk sözlüğünde bulunan insanlarla ilgili niteleyicilerin Anadolu ağızlarındaki yansımalarını konu alan bu çalışma, dilimizin binlerce yıllık serüveni hakkında ipuçları verecek ve kültür dünyamıza önemli bir katkı sunacaktır.

Anahtar kelimeler: Orhon Yazıtları, Divanü Lügat-İt Türk, İnsan Niteleyicileri, Türk kültürü, Anadolu Ağızları

PROJECTIONS OF HUMAN QUALIFIERS IN ORHUN INSCRIPTIONS & DIVANÜ LÜGAT-IT TÜRK IN ANATOLIAN DIALECTS

Abstract

There are various sources that inform us about the experiences, customs, traditions, beliefs, human, morality, family understandings of ancient Turks. The first written documents about the Turks were brought to the attention by strangers, especially the Chinese. The first source written by Turks about the Turks and containing detailed information is the Orhon Inscriptions. The Orhon Inscriptions which were created by the explainings of the government executives and the awareness of the people with their advices are also remarkable in that they are written with an unbiased view. The examination of the inscriptions based on this significance implies that the most reliable source is examined in this matter as well as in every matter. Divanü Lügat-it Türk (DLT) is the first known dictionary of the Turkish language. However, the wide range of vocabulary in this masterpiece, the explanations made for many words rather than responding, the knowledge dedicated in the introduction section and at the last part of some chapters made the artwork an encyclopedia. In the Turkish civilization, the sharing of the social duties of male and female figures has been an essential factor in the concepts of evolution and progress. Many qualifiers have been used in the historical process for the examples of men, women and children in Turkish civilization. These qualifiers have tried to explain the beneficial and opposite features or physical dimensions of the male-female gender and child figure. When the vocabulary in the dialects in terms of human qualifiers is examined, it is seen how wealthy the vocabulary in the area in question is. This study, which reflects the reflections of qualifiers about people in the first written documents and first dictionary of Turkish in Anatolian dialects, will give clues about the adventure of our language for thousands of years and will make an important contribution to our culture world.

Keywords: Orhon Inscriptions, Divanü Lügat-It Türk, Human Qualifications, Turkish Culture, Anatolian Dialects

GİRİŞ

Eski Türk siyasî tarihi ve hayatı üzerine yapılmış pek çok çalışma mevcuttur. Türkler tarihsel süreçte Japon Denizi'nden Macaristan steplerine kadar uzanan büyük bir alanda ikâmet etmişler ve günümüzde de bu coğrafyada hayatlarını sürdürmektedirler. Bu büyük coğrafyaya atlı göçe-

be Türk toplulukları kendilerine özgü medeniyet yapılarını da getirmişlerdir. Eski Türk runik metinler Türklerin ilk yazılı eserleri olmalarından dolayı büyük öneme sahiptir. Dilbilimsel anlamda runik metinlerde kullanılan sanlar, Türk devlet hayatının nasıl işlediğini ve kişilerin bu işleyişteki konumlarını belirtmektedir (Yılmaz, 2018: 260-296). Türk dili ve tarihi açısından Göktürk Devleti ve Orhun Yazıtları'nın büyük önemi vardır. Özellikle Göktürk döneminin yönetim ve önderlik faaliyetleri dikkate değerdir. Göktürklerin belirlenmiş bir devlet düzenleri ve yönetim yapılarının olması, bu konuya olan ilginin artmasını sağlamaktadır. Orhun Yazıtları Göktürk dönemine ait çeşitli durum ve vakaları içeren metinlerdir. Orhun Yazıtları Kül Tigin, Bilge Kağan ve Bilge Tonyukuk anıtlarından oluşmaktadır ve devleti yönetirken nasıl bir liderlik ve yönetim şekli sergilediklerini içermektedir. Göktürk Devleti'nin yöneticileri olarak gelecek kuşağa ana örnekleri yansıtan belge niteliğinde kalıcı bir yazıt bırakmaları oldukça önemlidir. Orhun Yazıtları'nın Türk dili ve tarihi iacısından taşıdığı değer göz önüne alındığında yazıtların kapsadığı bilgilerin detaylı incelenmesinin önemi ortaya çıkmaktadır (Ayan, 2015: 305-317). Kül Tigin ve Bilge Kağan Yazıtları Moğolistan Halk Cumhuriyeti'ndeki Orhon Irmağı'nın eski yatağı civarında, Koço Çaydam adlı göl yakınındadır (Yaklaşık olarak 42° enlem ve 102° boylam). Yazıtlar arasındaki uzaklık yaklaşık 1 kilometredir. Kül Tigin Yazıtı *kon yulka yiti yigirmiye, yani "Koyun yılının on yedisinde" (=27 Şubat 731)* vefat eden ve hükümdar Bilge Kağan'ın kardeşi olan Kül Tigin'in anısına dikilmiştir. Kül Tigin'in cenaze töreni *tokuzunç ay yeti otuzka "Dokuzuncu ayın yirmi yedisinde" (=1 Kasım 731)* yapılmıştır. Batı tarafındaki Çince yazıt 1 Ağustos 732'de, Türkçe yazıtlar ise bu tarihten yirmi gün sonra (21 Ağustos 732'de) bitirilmiştir. Bu göz önüne alındığında yazıtın dikilişi 21 Ağustos 732 olmalıdır (Bazin, 1974: 244). Bilge Kağan Yazıtı, *ıt yıl onunç ay altı otuzka, "Köpek yılının onuncu ayının yirmi altısında"* ölen Bilge Kağan hükümdarın anısına dikilmiştir. Bilge Kağan'ın ölüm tarihi, Bazin'in hesaplamalarıyla 25 Kasım 734'tür. Yazıt göz önüne alındığında Bilge Kağan'ın cenazesi, *lagzin yıl bişinç ay yiti otuzka, "Domuz yılının beşinci ayının yirmi yedisinde" (22 Haziran 735)* olmuştur. Bazin, yazıtın batı tarafındaki Çince yazıtın 19 Ağustos 735'te yazılmasından ötürü ve Türkçe yazıtların otuz dört günde tamamlanmış olmasından hareket ederek Bilge Kağan Yazıtı'nın 20 Eylül 735'te dikildiği kanısına varmıştır (Bazin, 1974: 248). Bilge Kağan Yazıtı, Bilge Kağan'ın küçük oğlu Tenri Kağan (734-741) öncülüğünde yaptırılmıştır.

DLT 11.yüzyılın ikinci yarısında Kaşgarlı Mahmut (KM)'un yazdığı ve Türk dilinin bilinen ilk sözlüğü niteliğindedir yapıttır. Türkçeden Arapçaya ansiklopedik bir sözlüktür. Tam adıyla eser; Kitâbu Dîvâvi Lügât't-Türk'tür ve "Türk lehçelerini toplayan kitap" anlamındadır. Kısaca Dîvânu Lügâtî't-Türk olarak bilinir. DLT, Karahanlı döneminin iki büyük eserinden biridir. 1069'da Yusuf Has Hâcib'in yazdığı Kutadgu Bilig, 6600 kûsür beyitlik özgün bir siyasetnamedir. 1074 veya 1077 yılında yazımı tamamlanan DLT ise özgün ve zengin bir sözlüktür. Karahanlı dönemine ait başka eser ve belgeler de vardır. 11.yüzyıla ait olduğu tahmin edilen satır altı Kur'an tercümelemleri de dönemin dilini açık olarak yansıtan önemli eserlerdir. 12. Yüzyılda Edib Ahmed Bin Yûkneki'nin yazdığı Atebetü'l Hakayık diğerlerine göre daha küçük dinî-ahlaki bir eserdir. Karahanlılar döneminden kalma Uygur ve Arap harfli hukuk belgeleri de vardır. İşte DLT, bu külliyyatın en önemli eserlerinden biridir. Barındırdığı zengin söz ve gramer malzemesi dolayısıyla DLT, sadece Karahanlı dönemi için değil, tarihi ve yaşayan bütün Türk lehçeleri için en önemli kaynaktır. DLT'nin günümüze ulaşan tek örneği, İstanbul Fatih'te bulunan "Millet Yazma Eser Kütüphanesi'ndedir ve Arapça eserler bölümünde (A. E. Arabî) 4189 numarada bulunmaktadır. DLT öncelikle sözlüktür ancak hem eserde bulunan söz varlığının tematik çeşit-

liliği hem de pek çok sözcük için karşılık vermekten çok yapılan bilgilendirmeler, giriş bölümü ile bazı bölümlerin sonlarında verilen bilgiler dolayısı ile yapıt bir Türkiyat ansiklopedisi niteliği kazanmıştır. Bu nedenle DLT konusunda tam bir bilgi sahibi olabilmemiz için muhtevasına yönelik nitelikleri maddeler şeklinde vermek fayda sağlayacaktır. DLT, yaklaşık 8000 Türkçe sözcüğün Arapça karşılıklarını içeren bir sözlüktür. Çeşitli kısımların ya da sözcük dizelgelerinin sonunda yapılmış gramer izahları, özellikle 279 ile 304. Sayfalar arasındaki verişmiş bilgilerden ötürü 11.yüzyıl ölçünlü Türkçesinin küçük grameri niteliğindedir. 11.yüzyılda hüküm süren Türk boylarının ağızlarına yönelik bilgiler sunan diyalektolojik eser, Türk boy ve alt boyları konusunda bilgiler sunan etnolojik eser, Türk coğrafyasının pek çok şehir, kasaba, köy, akarsu, göl, dağ isimlerini kapsayan, bunların pek çoğunu bir harita ile gösteren ve bazılarına yönelik kısa bilgiler sunan coğrafi eser, yer isimleri haricinde kişi isimlerine de yer veren onomastik çalışma, Türklere özgü bazı mitleri, farklı pek çok âdet ve inançları içeren; tarım, hayvancılık, avcılık, çeşitli zanaat ve meslekler ile; giyim-kuşam, süslenme, eşyalar, aletler, silahlar, at takımları, çeşitli yiyecek-içecek ve yemeklere yönelik bilgi sunan; eğlence, oyun ve çalgı aletleri konusunda bilgilendiren halk bilimi eseri, pek çok hastalık, tedavi biçimleri ve ilaçlar konusunda bilgi sunan halk hekimliği kitabı, 300'e yakın atasözüyle 11.yüzyılın bir atalar sözü külliyyatı ve farklı pek çok sözcüğe örnek olarak verilmiş, tam olarak 764 mısradan oluşan dörtlülük ve beyitleriyle 11.yüzyılın şiir antolojisidir. Tarihsel süreçte kurulmuş olan Türk devletlerinde yönetim kademesinde bile kadınların erkekler kadar yetkili olduğu bilinmektedir. Ancak zamanla aşına olunan farklı medeniyetlerin ve coğrafyaların etkileri dolayısıyla kadınların rollerinde de çeşitli değişiklikler yaşanmıştır. Yaşam sürülen medeniyetlere göre kadınlar İslamiyet'ten önce konar-göçer hayatta ata binerek kılıç kuşanmış, savaşçı özellikleriyle de sosyal hayatta önemli bir konumda olmuşlardır. Yerleşik hayata geçişten sonra ise, özellikle İslam medeniyetleri çevresinde kadın, savaşçı özelliği yitirmiş, erkeklerden pasif bir konumda yer almıştır. Batı medeniyetinin etkisiyle öncelikle edebiyatta, daha sonra sosyal hayatta kadın hakları savunulmuş ve kadın her anlamda erkeklerin yanı başında ilerleyerek erkeklerle eşit hakları elde etmiştir (Kaplan, 1995: 99-112). Atlattığı pek çok değişim dönemine rağmen Türklerin toplumsal hayatında kadın ve erkeğin bir araya gelmeleriyle meydana gelen aile, daima kutsal sayılmıştır ve aile mutluluğunun toplumun mutluluğunu ve gücünü oluşturduğuna inanılmıştır. Kadın ise eş ve anne nitelikleriyle ailenin vazgeçilmez etmeni, erkeğin tamamlayıcısı kabul edilmiştir (Alkan, 2013: 561-577). Pek çok savaşa ve göçe rağmen Türklerin yüzyıllar süren hükümleri, Türk toplumundaki sağlam aile yapısına temellendirilmiştir (Gündüz, 2012: 129-148). DLT'de de doğup büyüyen, evlenip çocuk doğuran, çocuk büyüten, beşik sallayan, çalışan, yemek pişiren, ip eğiren, boynuna boncuk kolye, parmağına yüzük, yanağına allık süren, saçına zülûf, perçem, kulağına inci küpe takarak süslenen, şarkı söyleyen, mutlu veya mutsuz olan, erdemli veya erdemsiz nitelikleriyle değerlendirilen kadının toplumsal hayattaki konumu detayları ile izlenebilmektedir (Alkan, 2013: 561-577). Ayrıca erkek tipi konusunda da geliştirilen pek çok rol model, bu cinsiyete yönelik de toplum hayatındaki görevlerin belirtisi olmuştur. Kadın ve erkeğin yanı sıra çocuklar için de Türklerin toplumsal hayatında tarihsel süreçte pek çok niteleyici kullanılmış, bu niteleyicilerden hareket ederek bu kimlikler, fiziksel ve davranışsal nitelikleri açısından nitelendirilmiştir.

Türkçenin ilk yazılı eseri olan Orhon Yazıtları ve Türkçenin ilk sözlüğü DLT'de kullanılmış olan insan niteleyicilerinin, günümüzdeki Anadolu ağızlarında bulunan yansımaları hakkında yapılan bu çalışmada öncelikle adı geçen eserlerde tarama yapılmış ve taramada Talat Tekin'e

ait *Orhon Yazıtları* kitabı ile Ahmet Bican Ercilasun ve Ziyat Akkoyunlu'ya ait *Divanü Lügat-İt Türk (Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin)* isimli eserden yararlanılmıştır. Talat Tekin'in *Orhon Yazıtları* kitabındaki sistem örnek alınarak Bilge Kağan ve Kültigin abidelerindeki niteleyiciler tespit edilmiştir. Niteleyicilerin kullanıldığı yazıt, cephesi ve satır numarası kısaltma olarak verilmiştir. Niteleyicinin kullanıldığı ilk örnek orijinal haliyle ve günümüz Türkçesiyle yazılmıştır. Daha sonra bu niteleyiciler tasnif edilmiştir. Divanü Lügat-İt Türk'ün dizin bölümünden yine insan niteleyicileri tespit edilip, örnek cümlelerle desteklenmiştir. Niteleyicilerin ardından parantez içerisinde verilen rakamlardan ilki el yazmasına ait sayfa numarasını, eğik çizgi sonrasındaki ikincisi ise çevirideki sayfa numarasını belirtmektedir. Divanü Lügat-İt Türk'ün bir sözlük olduğu düşünülüğünde kelime haznesi olarak Orhon Yazıtlarından daha fazla bir hacme sahip olması doğal bir sonuçtur. Bu iki eserden ortaya çıkan insan niteleyicileri daha sonra Derleme Sözlüğü içerisinde taranarak günümüzdeki Anadolu ağzlarında hâlâ yaşayanlar, farklı bir niteleyiciye dönüşmüş olanlar ve farklı bir sözcüğe dönüşmüş olanlar biçiminde 3 grupta sınıflandırılmıştır. Derleme sözlüğünde çok fazla kelime haznesi bulunmayan Trakya Ağzları ile ilgili tarama bu bölgeyle ilgili yapılmış saha araştırmaları ve tezler taranarak çalışma daha güçlü hale getirilmiştir.

1. Kadınlar İçin Kullanılan Niteleyiciler

1.1. Kadınların Karakterine Yönelik Olumlu Niteleyiciler

1.1.1. Saygınlık/ Asalet

eşiler Kadın, kadınlardan hanım olan. (DLT 71/58)

katun Katun, kağan eşi. [k(a)ñ(i)m: ilt(e)r(i)ş k(a)g(a)n(i)g: ög(ü)m: ilbilge k(a)tun(u)g: t(e)ñri: töp(ü)sinte: tut(u)p: yüg(e)rü: kötürm(i)ş (e)r(i)nç] [babam İlteriş Hakanı (ve) annem İlbilge Hatunu göğün tepesinde tutup (daha) yükseğe kaldırmışlar muhakkak ki] (OA KT D11/ KT D25/ BK D10/ BK D21/ KT K9/ KT D31)

kātun kunçuy Hatundan bir derece aşağı olan soylu kadın. (DLT 550/451)

kunçuy Kadınların soylu, hatundan bir derce aşağı olanı. (DLT 550/451)

oglagu kātun Hatun, hanedana mensup kadın (Bolluk içinde yetiştiği için böyle denir.) (DLT 81/71)

1.1.2. İyi Huy

altun özök Özü som altın gibi temiz (kadınlar için kullanılan bir niteleyici) [altu.n özök] (DLT 48/33)

1.1.3. Güzellik

ay Ay yüzlü cariyeye. (DLT 363/288)

ertini özök Eşsiz inciye benzer bir bedene sahip kadın. (DLT 48/33-82/72)

körklüg Güzel. [köp sögütke kuş kona.r, körklü.g kişike sö.z keli.r] (Kuş, gür ve dolaşık dallı sögüt ağacına konar; güzel ve aydınlık yüzlü kadına söz gelir) (DLT 160/140-161/140-178/152-232/201-463/367)

özök Kadınlar için kullanılan, “bedeni inciye benzer” anlamında bir lakap. (DLT 48/33-82/72)

1.2. Kadınların Karakterine Yönelik Olumsuz Niteleyiciler

1.2.1. Ahlaki Zayıflık (Namus)

ekək Fahişe. (DLT 52/37)

ekək işler Fahişe kadın. (DLT 52/37)

ersek Erkek isteyen, orospu. [*Ersek erke tegme.s iwek ewke tegme.s*] (Acele eden orospular acele ettikleri için, çoğunlukla erkek bulamazlar. Bu yüzden istedikleri şartları bir araya getiremezler) (DLT 64/51-295/248)

ersek işler Orospu kadın. (DLT 64/51)

oynak işler Gösterip kapatan (cilveli) kadın. [*oyna.k işle.r*] (gösterip kapatan (cilveli) kadın) (DLT 73/59)

oynaş –haram olarak- başkasıyla sevişen kadın. (DLT 73/59)

sürtük işler Sürtülen ve sürten kadın (lezbiyen?). (DLT 240/208)

tal bođlug Kıvrak cariye. (DLT 513/412)

1.3. Kadınların Dış Görünüşüne Yönelik Niteleyiciler

ertini özök Eşsiz inciye benzer bir bedene sahip kadın. (DLT 48/33-82/72)

özök Kadınlar için kullanılan, “bedeni inciye benzer” anlamında bir lakap. (DLT 48/33-82/72)

yaldırık/yuldrık eşler Aşırı süslenmiş kadın. (DLT 631/526)

1.4. Kadınların Fiziksel Yetersizliklerine Yönelik Niteleyiciler

çor uragut Ferci bitişik kadın. (DLT 495/397)

yirük işler İki deliği birleşmiş olan kadın. (DLT 452/355)

1.5. Kadınlarla İlgili Diğer Niteleyiciler

beçel Bızırı geniş kadın. (DLT 198/169)

boş (Kadın için) boşanmış. (DLT 166/143-497/398)

emiglig Emzikli (kadın). [*emiglig ura.gut küse.gçi bolu.r*] (Emzikli kadın iştahlı olur.) (DLT 87/79-88/79)

eşler Kadın. (DLT 71/58-87/79-90/81-631/526)

ev kızı Bakire kız, evde kalan (kocaya gitmemiş) kız. (DLT 164/142)

ewlük Kadın. [*Tünle bulut örtense ewlük urı keldürmişçe bolu.r tañda bulut örtense ewke yağı kirmişçe bolu.r*] (Geceleyin bulutlar kızarırsa; kadın, erkek, çocuk doğurmuş gibi olur. Sabahleyin yanarsa, saldıran düşman eve girmiş gibi olur) (DLT 131/115)

işler Kadın. (DLT 52/37-64/51-73/59-158/137-166/143-240/208-342/276-352/281-452/355-469/375-534/435)

kaçaç Cariye. (DLT 408/319)

kapaklıg kız Bakire kız. (DLT 248/218)

kırkın Kız, carıye. (DLT 164/142-323/263)

kısır Kısır kadın. (DLT 183/156-481/385)

kız (1) Kadın. [kız ayala.dı] (kadın elleriyle alkışladı) (DLT 588/482)

kız (2) Gelin, bakire gelin. [kız egetlendi] (gelin, hizmetçi sahibi oldu.) (DLT 148/129-238/207-606/498-560/462-592/485)

kız kırkın Cariyeler. (DLT 164/142)

kis Zevce. [anıñ kisi] (onun zevcesi) (DLT 166/143-126/11-166/143)

kisi Zevce, karı. [ol kisi aldı] (o, bir kadın aldı) (DLT 166/143-167/144)

kođuz Dul kadın. (DLT 184/157)

kusık Cariyelere verilen bir ad. (DLT 192/165)

küñ Cariye. [bile.zük küñ elgin kawurdı] (Bilezik, cariyenin bileğini sıktı.) (DLT 310/255-390/305-601/493-360/286-629/525)

mamu Gerdek gecesi gelinle birlikte gönderilen kadın. (DLT 549/449)

tugsak Dul kadın. (DLT 236/205-236/205)

tul tugsak Dul kadın. (DLT 236/205)

2. Erkekler İçin Kullanılan Niteleyiciler

2.1. Erkeklerin Karakterine Yönelik Olumlu Niteleyiciler

2.1.1. Cesaret / Kahramanlık/ Korkusuzluk

alp Cesur, yiğit. [(e)dgü: bilge: kişig: (e)dgü: (a)lp kişig: yor(ı)tm(a)z: (e)rm(i)ş] [İyi (ve) akıllı kişileri, iyi (ve) cesur kişileri ilerletmezler imiş] (OA KT G6/ KT K2/ KT K3/ KT D40/ BK G7/ BK K4/ BK D35/ BK D4/)

alp Kahraman, yiğit, şecaatli. [Alp yağı.da alçak çoğı.da] (Yiğit, düşmanla karşılaşmada; yumuşak huylu, münakaşada sınanır) (DLT 33/19-74/62-76/64-81-71/186/159-195/167-258/226-437/341-590/483-101/93-181/154-620/515-75/62-101/93-125/110-126/111-378/297-472/378-615/510)

alpagu Cesur savaşçı, yiğit savaşçı. [toñra: bir ug(u)ş: (a)lp(a)gu: on (e)r(i)g: toña: tig(i)n: yogınta: (e)g(i)r(i)p: öl(ü)rt(ü)m(i)z] [Tongra(lardan) bir grup yiğit on eri Tonga Tigin'in cenaze töreninde kuşatarak öldürdük] (OA KT K7)

alpagut Cesur savaşçı, kahraman. [buğraç yeme kudurdı/ alpa.gutın üğürdi/ süsin yana kadırdı/ kelge.li met irkişür] (Yabaku'da bir bey olan Buđraç askerleriyle döndü, kahramanlarını seçti ve gelmek için toplandı) (DLT 83/74-627/522)

bagırlıg Başkasına boyun eğmeyen (kişi). [bagırlıg er] (DLT 181/155-247/217)

katargan (düşman sürüsünü) geri püskürten. (DLT 306/253)

kür Azimli, yürekli, korkusuz. [kim kür bolsa küwe.z bolu.r] (Kim dayanıklı ve yürekli olursa kibirli olur.) (DLT 163/142)

laçın Şahin, yırtıcı bir kuş. Savaşta cesaret gösteren bir adam da laçın diye adlandırılır. (DLT 206/176)

sökmen Kahraman. (DLT 223/192)

yılpagut Cesur savaşçı, yiğit savaşçı. [(a)nta: toñra: yılp(a)gutu: bir: ug(u)ş(u)g: toña: tig(i)n: yog[ınta]: (e)g(i)re: tokid(i)m] [Orada Tongra (boyu) Alplerinden bir grubu Tonga Tigin'in cenaze töreninde çevirip kuşatarak dövdüm] (OA BK D31)

yiğit Herhangi bir şeyin genç olanı. [Ol yiğit bi.zke kelgü.lü.k erdi] (O delikanlının bize gelmek hakkı vardı.) (DLT 18/9-178/151-202/172-447/351-451/354-531/432-600/492-613/506-626/522)

yürekliğ Kalbi sebat içinde olan kahraman. (DLT 452/355-466/370)

2.1.2. Ululuk/ Önderlik

apa Ata, ecdat, büyük. [kişi: oğlnta: üze: (e)çüm (a)pam: bum(i)n k(a)g(a)n: işt(e)mi k(a)g(a)n: ol(u)rm(i)ş] [İnsanoğullarının üzerine (de) atalarım dedelerim Bumın Hakan (ve) İştemi Hakan (hükümdar olarak) tahta oturmuş] (OA KT D1/ KT D13/ BK D3/ BK D12/ KT D19/ BK D16/ BKT G13/ KT B)

eçü Ata, ecdat. [kişi: oğlnta: üze: (e)çüm (a)pam: bum(i)n k(a)g(a)n: işt(e)mi k(a)g(a)n: ol(u)rm(i)ş] [İnsanoğullarının üzerine (de) atalarım dedelerim Bumın Hakan (ve) İştemi Hakan (hükümdar olarak) tahta oturmuş] (OA KT D1/ KT D13/ KT D19/ BK D3/ BK D12/ BK D16)

ulug Ulu, çok büyük. [(a)nta kisre: y(i)r b(a)y(i)rku[u]: ul(u)g irk(i)n: y(a)gı bolı] [Ondan sonra, Yir Bayırku'ların Ulu İrkin'i (bize) düşman oldu] (OA BK D34/ BK G9)

ulug Yüce, ulu, büyük. [algı.l öğüt mindi.n ogu.l erdem ti.le/ bo.yda ulug bilge bolup bilgiñ üle] (Ey oğlum, benden öğüt al ve terbiyeye talip ol ki kavmin büyüğü olasın ve onlara hikmet ve terbiye dağıtasın) (DLT 37/24-44/30-152/132-163,141-175/150-185/158-273/239-278/242-286/245-294/248-316/259-428/335-473/379-316/259-154/133-481/385)

2.1.3. Güçlülük / Kudretlilik

aluk Oğuz lehçesinde güçlü, dayanıklı adam. [aluk er] (DLT 46/32)

bileklig Güçlü bileğe sahip olan, bilekli. [bileklig er] (DLT 606/498)

erklig Kudretli. [üze: t(e)ñri: (e)rk(i)g [.....t]üm(e)n: ug[.....](i)n [.....b(e)gl](e)r(i)g: bod(u)n(u)g] [Yukarıda tanrı kudretli..... on bin..... beyleri (ve) halkı] (OA BK K12)

ıgar Güçlü, kudretli (<Soğd. ıgar) [(a)z bod(u)n(u)g: ük(ü)ş: kult(i)m: ıg(a)r (e)ll(i)gde: [ıg(a)r: k(a)g(a)nl(i)gda: yig kult(i)m] [sayıca az olan halkı çoğalttım, güçlü devleti olandan, güçlü hakanı olandan daha iyi kıldım] (OA KT D29/ BK D24/ KT GD)

kurç Sert, sağlam ve güçlü. [kurç eren] (güçlü, dayanıklı adamlar) (DLT 173/149-570/469)

küçlüğ Güçlü, kuvvetli. [küçlüğ bileklig kişi] (bilekli, kuvvetli insan) (DLT 254/223-495/397-516/414)

tıgrak Sert (adam). [Ugra.k eri tıgra.k/ yimi anıñ oğla.k/ süti üze sagra.k/ yi.ri takı agla.k] (Uğ-
rak boyu serttir, yiyecekleri oğlaktır; kımızları üzerinde sürekli büyük bir kadeh bulunur. Bu-
nunla birlikte toprakları çoraktır) (DLT 235/204)

tizlig Dizli, güçlü, kuvvetli. [tizl(i)g(i)g: sökürm(i)ş: b(a)şl(i)g(i)g: yük(ü)ntü[rm(i)ş: k(a)ñ(i)m
k(a)g(a)n: (a)nça il(i)g] [dizlilere diz çöktürmüş, başlılara (mağrurlara) baş eğdirmiş. Babam
hakan, öylece devleti (kurup)] (OA KT D15/ KT D18/ KT D2/ BK K10/ BK D13/ BK D3)

2.1.4. Bilgelik/ Akıllılık/ Zekilik

asırtguk Zeki ve akıllanmış (adam). [asırtguk er] (DLT 635/530)

bilge Akıllı, alim, bilge, hakim. (DLT 9/5-37/24-57/43-195/167-215/185-464/368-470/376-
503/403-512/411-538/439-577/474-610/502-634.529112.100-514/412-194/166-211/181)

bilge Akıllı, muktedir. [bil]ge: kişig: (e)dgü: (a)lp: kişig: yo[r(i)tm(a)z]: (e)rm(i)ş] [(İyi (ve)
akıllı kişileri, iyi (ve) cesur kişileri ilerletmezler imiş] (OA BK K4/ BK D19/ KT G6)

biliglig Âlim, akıllı, bilge, hâkim. [biliglig kişi] (DLT 254/223)

köñüllüg Akıllı, kalbi uyanık olan. (DLT 44/30-604/496)

ođug köñüllüg er Kalbi uyanık adam, akıllı adam. (DLT 44/30)

öge Akıllı ve izanı olan, yaşlı, işlerde denenmiş, halktan insanların unvanı; akılcı üstün olana
verilen lakap. (DLT 9/5-35/22-57/44-58/44-156/135-179/152)

sak Uyanık ve kıvrak zekalı olan. [sak er] (uyanık ve kıvrak zekâlı adam) (DLT 168/145)

teriñ bilge Hikmet ve ilmi bol olan alim ve bilge. (DLT 470/376-610/502)

teñriken Kâfirlerin dillerinde âlim ve mütedeyyin, bilgin. (DLT 609/501-613/507)

yañılmas Yanılmayan, yanılmaz (alim vb.) [Yazma.s atım bolma.s/ yañılma.s bilge bolma.s]
(Iskalamayan atıcı olmaz, yanılmayan alim olmaz.) (DLT 470/376-610/502)

yitiğ Keskin (bıçak, kılıç..vb.) Zor işlerde keskin-becerikli (insan). [nece yitiğ biçe.k erse öz
sa.pın yonu.ma.s] (Bıçak keskin olsa da kendi sapını kesemez.) Başkalarının işinde dahi olup
kendi işinde aciz olan için kullanılır.(DLT 193/166-452/355)

yügrük bilge Oğuzlar'da zeki, akıllı ve faziletli âlim. (DLT 464/368)

2.1.5. Saygınlık/ Asalet/ Nüfuzlu Olma

agırlıg İtibarlı, insanlar arasında itibar gören kişi. [agırlıg er] [kö.rklüg tonu.g özü.ñke/ tatlı.g
aşı.g adı.nka/ tu.tgı.l konu.k agı.rlı.g/ yağsu.n çawı.ñ bođu.nka] (Güzel elbiseyi kendin giy; lez-
zetli yemeği başkasına yedir; misafiri ağırla; böylece bunlar ününü insanlar arasında yaysın.)
(DLT 34/21- 84/75-38/25)

atlıg Ünvanlı, unvan sahibi.[k(a)g(a)n(i)m: k(e)lti tip: ög[(i)r(i)p s(e)b(i)nti.....(a)ts(i)z....]ka:
āt birt(i)m: kiç(i)g (a)tl(i)g(i)g ulg(a)rtd(i)m....][“Hakanım geldi” diye kıvanıp sevindi
(.....ünvansız) unvan verdim. Küçük ünvanlıyı terfi ettirdim.....] (OA BK D41)

begsig Huyu beylerin huyuna benzeyen. [bu er ol begsig] (bu, huyu beyler huyuna benzer
adamdır.) (DLT 499/400)

idî Sahip, efendi. [*iđim ne tir*] (Sahibim ne der) (DLT 56/42-166/143-207/177)

kök yug Köylülerin ve Türkmenlerin büyüklerine verilen unvan. (DLT 501/402)

oğuşlug Aşireti olan (adam) [*oğuşlug er*] (Aşireti olan adam) (DLT 85/76)

öge tigît Halk tabakasından büyük, fakat hakan çocuklarından küçük. (DLT 179/152)

tüplüg eren Asil adam. (DLT 494/366)

2.1.6. Uyumluluk/ Yumuşak Huyluluk / İyilik/ Dürüstlük

açuğlug Yumuşak huylu, rahat insan. [*açuğlug kişi*] (DLT 85/76)

edgü İyi. [(e)dgü: bilge: kişiğ: (e)dgü: (a)lp kişiğ: yor(ı)tm(a)z: (e)rm(i)ş] [İyi (ve) akıllı kişileri, iyi (ve) cesur kişileri ilerletmezler imiş] (OA KT G6/ BK K4)

keçürgen (suçları) devamlı affeden [*bu beg ol yazuk keçürge.n*] (Suçları devamlı affeden bu beydir.) (DLT 260/227)

toğurgan (açları) devamlı doyuran. [*bu er ol açığ toğurga.n*] (Açları devamlı doyuran, bu adamdır.) (DLT 258/225)

tüz Barışık, uyumlu. [*b(e)gl(e)ri y(e)me: bod(u)nı y(e)me: tüz (e)rm(i)ş*] [Beyleri de halkları da barış ve uyum içinde imişler şüphesiz] (OA KT D3/ BK D4)

uwutlug Çok utangaç ve namuslu (adam). [*uwutlug kişi*] (DLT 84/75)

2.1.7. Tanınmışlık

külüg bilge Şöhret sahibi, akil ve bilge. (DLT 538/439)

külüg Şöhret sahibi, ünlü. (DLT 538/439)

külüg Ünlü, meşhur. [(a)nt(a)g: kül(ü)g: k(a)g(a)n (e)rm(i)ş: (a)nta kisre: in(i)si k(a)g(a)n] [(Onlar) onca ünlü hükümdarlar imiş. Ondan sonra, erkek kardeşleri hükümdar] (OA KT D4/ BK D5)

2.1.8. Zenginlik

bārlıg Malı olan, zengin (adam). [*bārlıg er*] (zengin adam) (DLT 633/528)

oglagu Bolluk gören ve bolluk içinde yetişen kimse. (DLT 81/71)

tapuglug Hizmetkârı bulunan (kişi). [*tapuglug er*] (eskiden beri hizmetkârı bulunan kişi) (DLT 248/217)

tawarlıg Servet sahibi (kişi). [*tawarlıg er*] (servet sahibi kişi) (DLT 248/217)

2.1.9. Beceri/ Kabiliyet/ Çalışkanlık

ewürgen tewürgen (işleri) evirip çeviren. [*ol er ol ışığ ewürge.n tewürge.n*] (bu, işleri evirip çeviren adamdır.) (DLT 89/80-260/227)

keçürgen Devamlı evirip çeviren ve planlar yapan. [*bu er ol telim ış keçürge.n*] (Devamlı evirip çeviren ve planlar yapan, bu adamdır.) (DLT 260/227)

sıdrım işlig er İşini yapıp başkasına iş bırakmayan adam. [sıdrım işlig er] (Adam işini yapar ve başkasına yapacak iş bırakmaz.) (DLT 243/211)

turgan Her zaman (işlerin) üstesinden gelen, altından kalkan. [ol er ol işla.rka turga.n] (İşlerin her zaman üstesinden gelen, o adamdır.) (DLT 294/247-294/248)

2.1.10. Zarıflık/ Yakışıklılık/ Titizlik

silig Zarif, temiz, yakışıklı ve güzel konuşan (adam). [silig er] (Zarif, temiz, yakışıklı ve güzel konuşan adam) (DLT 196/168)

taylañ yigit Titiz ve zarif genç. (DLT 613/506)

taylañ Zarif, boyu latif, aydınlık renkli, temiz elbiseli (adam). (DLT 612/506)

tayuk er Genç, zarif ve titiz adam. (DLT 517/416)

2.1.11. Atıklık/ Çeviklik/ Dayanıklılık

mün(süz) kişi Kalbi sağlıklı adam. [münsü.z kişi] (kalbi sağlıklı adam adam) (DLT 505/404)

sarıçga er Atik adam. [sarıçga er] (atik adam) (DLT 245/214)

2.1.12. Mutlu Olma

katurgan Gülen, sevinçli olan ve övünen. [bu er ol üküş katurga.n] (Çok gülen, sevinçli olan ve övünen, bu adamdır.) (DLT 257/225)

küler Gülen (adam). [küle.r er katrundi] (gülen adam gülmesini kesti.) (DLT 390/306)

külgen Gülen (adam). [külge.n er] (gülen adam) (DLT 294/248)

külgüçi Gülen (adam). [külgü.çi er] (gülen adam) (DLT 292/247)

külsirgen Gülümseyen adam. (DLT 394/308)

2.1.13. Alçak Gönüllülük

kotkı er Mütevazı, alçak gönüllü. (DLT 215/185)

2.1.14. Güvenilirlik

ımanç beg Güvenilir bey. (DLT 79/67-11/100-637/533)

2.1.15. Şans

kutlug Mübarek, uğurlu. [kutlu.g tigi.n] (uğurlu köle) (DLT 54/39-208/178-233/202-233/203-470/376)

2.2. Erkeklerin Karakterine Yönelik Olumsuz Niteleyiciler

2.2.1. Halk Arasında Sevilme

armakçı Aldatıcı, sahtekâr. [b(e)gl(e)ri: bod(u)nı: tüz(sü)z üç(ü)n: t(a)bg(a)ç bod(u)n: t(e)bl(i)gin: kürl(ü)g<in için: (a)rm(a)kçısın: için] [Beyleri (ve) halkı itaatkâr olmadığı için, Çin halkı hilekâr (ve) sahtekâr olduğu için, aldatıcı olduğu için] (OA KT D6/ KT D6)

çapak er Alçak adam. (DLT 191/163)

çeñek Şirret. [çeñek er] (şirret adam) (DLT 411/322)

çok Oğuzcada aşağılık (kimse). [çok er] (aşağılık adam) (DLT 500/401)

çotur Kötü huylu. [çotur kişi] (kötü huylu adam) (DLT 182/156)

ınga Rezil (kimse). [ınga er] (rezil, değersiz adam) (DLT 76/64)

il kişi Kötü adam. (DLT 36/23)

sürülgen Devamlı sürülen (adam). [bu er ol tegme yi.rdin tutçı sürülge.n] (Her yerden devamlı sürülen, bu adamdır.) (DLT 261/228-262/228)

utun Cüretkar, alçak ve sefih. [ötrük utun ogrı.layu yüzke baka.r/ elgin tüşüp birmiş aşığı başra kaka.r] (Bugün sadece hilekar ve adi adamlar kaldı. Konuşunun yüzüne hırsızmış gibi bakar. Yedirdiğini başına kakarak yolcu konuşunu minnet altında bırakır.) (DLT 63/50-74/61-118/106-209/179)

yalgu Oğuzcada rezil alçak. (DLT 458/362)

2.2.2. Zayıf Karakter/ Bağımlı Olma/Başarısızlık

basınçak Zayıf, ezik (adam). [basınçak er] (DLT 250/220)

baz Bağımlı, tabi. [b(i)r(i)ye: t(a)bg(a)ç: bod(u)n: y(a)gı: (e)rmiş: yır(ı)ya: b(a)z k(a)g(a)n: tokuz og(u)z bod(u)n: y(a)gı (e)rm(i)ş] [Güneyde Çin halkı düşman imiş, kuzeyde bağımlı Hakan, Dokuz Oğuz halkı, düşman imiş] (OA KT D14/ BK D12/ KT D16)

çanaç İşte başarısız ve gevşek. (DLT 180/154)

kulsıg Huyu kölelerin huyuna benzeyen. [kulsıg er] (Huyu kölelerin huyuna benzeyen adam) (DLT 234/203-499/400)

kurgu Hafif ve zevzek adam, çok taşkın ve hafif (kimse). [kurgu er] (hafif ve zevzek adam) (DLT 13/7-214/184)

yakı yuku Kendini aşağı görüp yaltaklanan (adam). [yakı yuku er] (DLT 454/358)

2.2.3. Bilgisizlik/ Görgüsüzlük

biligsiz Akılsız. (DLT 72/59-194/166)

biligsiz Cahil, bilgisiz. [bil(i)gsiz: k(a)g(a)n: ol(u)rm(i)ş: (e)r(i)nç: y(a)bl(a)k: k(a)g(a)n: ol(u)rm(i)ş: (e)r(i)nç] [Akılsız hakanlar tahta oturmuş şüphesiz, kötü hakanlar tahta oturmuş şüphesiz] (OA KT D5/ BK D6/ BK D6)

yapuşgak Her işe karışan adam. (DLT 466/370)

2.2.4. İtaatsizlik/ Uyumsuzluk/ Geçimsizlik

axsuñ Sarhoşken kavga eden. [axsuñ er] (DLT 71/57)

axsum Sarhoşken kavga eden. [axsum er] (DLT 71/57)

isiz/issiz/esiz Hırçın, kötü, çirkin. (DLT 33/19-194/166-327/265)

kağıtgan Dik başlı. [kağıtga.n er] (Hiç kimseye boyun eğmeyen kişi) (DLT 256/224)

kart er Huysuz adam. (DLT 172/148)

ketüt Yüzü asık olan (ihtiyar adam). (DLT 408/318)

tokuşgan Savaşı âdet haline getiren, savaşıyı ve savaşı körükleyen. [ol er ol yawla.k tokuşga.n] (o, savaşı âdet haline getiren, savaşıyı ve savaşı körükleyen adamdır.) (DLT 259/226)

tori kişi Kavgacı huylu adam (DLT 542/443)

turuşgan (insanlara) karşı koyan. [bu er ol kişi birle tutçı turuşga.n] (insanlara devamlı karşı koyan, bu adamdır.) (DLT 258/226)

tüzsüz İtaatsiz, uyumsuz, kavgalı. [b(e)gl(e)ri: bod(u)nı: tüzs(ü)z üç(ü)n: t(a)bg(a)ç: bod(u)n: t(e)bl(i)gin: kürl(ü)<gin> üçün] [Beyleri (ve) halkı itaatkâr olmadığı için, Çin halkı hilekâr (ve) sahtekâr olduğu için] (OA KT D6/ BK D6)

2.2.5. Çapkınlık/Hovardalık/ Yoldan Çıkarma

azıtgan Devamlı (yoldan) çıkaran, yoldan saptıran. [ol kişi ol yoldan azı.tga.n] (Bu, insanları devamlı yoldan çıkaran insandır.) (DLT 88/79)

2.2.6. Ürkeklik/ Korkaklık/ Utangaçlık

beliñçi Bir şeyden ürken adam. [beliñçi kişi] (DLT 606/498)

çanaç Homoseksüel; korkak; olaylara karşı acımasız davranışlarda bulunan; işte başarısız ve gevşek. (DLT 180/154)

kaçgın Kaçan (adam). [Kaçgın er yitsikti, ol er bilsikti] (kaçan adama erişildi, adamın ne olduğu bilindi) (DLT 15/8-488/390)

korklık Korkan ve korkak (adam). [korklık er] (korkan ve korkak adam) (DLT 625/521)

uyadsılık Utanca boğulmuş olan (adam). [uyadsılık er] (utanca boğulmuş adam) (DLT 91/82)

2.2.7. Boşboğazlık/ Dedikoduculuk/ Müfterilik

çalañ başı Gürültücü ve çok konuşan adam. (DLT 606/498)

çamguk Dedikoducu ve müfteri. [çamguk er] (dedikoducu ve müfteri adam) (DLT 236/205)

mungak Geveze (adam). [munga.k ki.şi] (geveze adam) (DLT 239/207)

yalaçı Herkesi, her konuda itham eden (adam). [yala.çı er] (müfteri adam) (DLT 459/363)

yañşak Geveze, hezeyan şeklinde çok konuşan. [yañşak er] (geveze adam) (DLT 612/505)

2.2.8. Acımasızlık/ Gaddarlık/ Asabiyet

çanaç Olaylara karşı acımasız davranışlarda bulunan. (DLT 180/154)

kağırgan (boynu) devamlı buran. [bu er ol eren boynın kağırğa.n] (adamların boynunu öldürürcesine devamlı buran, bu adamdır) (DLT 258/226-306/253)

kekme İşlerin pişirdiği ve çekilen sıkıntıların katılaştırdığı (adam). (DLT 241/209)

kekmen İşlerin pişirdiği ve çekilen sıkıntıların katılaştırdığı (adam). (DLT 241/209)

serker Karluk lehçesinde yol kesen, haydut. (DLT 230/199)

uran Oğuzlarda sürekli olarak (kölesini) döven. (DLT 28/13)

urgan Sürekli olarak (kölesini) döven. [ol er kulını urga.n ol] (o adam, sürekli olarak kölesini dövendir.) (DLT 28/13)

ürülgen (kızgınlıktan) devamlı şişen (adam). [bu er ol öpke.n ürülge.n] (Bu adam, kızgınlıktan, devamlı tulum gibi şişen adamdır.) (DLT 90/81)

2.2.9. Tembellik

çanaç İşte başarısız ve gevşek. (DLT 180/154)

ermegü Tembel. [irig i.rini yağlı.g ermegü ba.şu ka.nlı.g] (Kararlı adamın dudağı yağlı olur, çünkü çalışır. Çalıştığı için de iyi, yağlı ve semiz yiyecek yer ve dudakları yağlanır. Tembel ise tembel olduğu için çalışmaktan aciz kalır; bu yüzden başına vurulur ve başı kanar) (DLT 47/33-81/71-33/19)

tezgek (iş vb. şeylerden) kaçınan. [tezge.k er] (işlerden kaçınan adam) (DLT 410/321)

tezig İşten kaçan (adam). [tezi.g er] (işten kaçan adam) (DLT 194/167)

tın Kendini bir işle yormayan, istirahat halindeki (adam). (DLT 503/404)

2.2.10. İkiyüzlülük/ Yüzsüzlük/ Utanmazlık

iki yüzlüg er İki yüzlü adam. (DLT 464/368)

yapuşgan Yapışma âdeti olan. [ol er ol ıška yapuşga.n] (işlere yapışma âdeti olan adam odur.) (DLT 467/371)

2.2.11. Kararsızlık/ Tutarsızlık

itilgen sapılğan İşlere girip çıkan. [bu er itilge.n sapılga.n] (bu, işlere girip çıkan adamdır) (DLT 90/81)

sapılğan (İşlere) girip çıkan. [bu er ol itilge.n sapılga.n] (bu, işlere girip çıkan adamdır) (DLT 90/81)

yayıg Kararsız huylu, bir buna bir ona dönen (adam). (DLT 454/357)

yayık Kararsız huylu, bir buna bir ona dönen (adam). (DLT 454/357)

2.2.12. Abartma

kabartgan Abartan (adam). (DLT 630/525)

2.2.13. Dürüst olmama/ Hilekârlık/ Gafillik

osayuk Gafil. [osa.yuk er]] (gafil adam) (DLT 467/371)

ötrük Oğuzcada hilekâr. [ötrük utun ogrı.layu yüzke baka.r/ elgin tüşüp birmiş aşığ başra ka-ka.r] (Bugün sadece hilekar ve adi adamlar kaldı. Konuşunun yüzüne hırsızmış gibi bakar. Yedirdiğini başına kakarak yolcu konuşunu minnet altında bırakır.) (DLT 65/50)

yapurgan Devamlı gizleyen ve hile yapan. [ol er ol ışın yapurga.n] (devamlı işini gizleyen ve hile yapan adam budur.) (DLT 467/371)

2.2.14. Unutkanlık

yañılğan Unutan ve hata yapan. [yañılğan er] (kendisine bir şey sunulduğunda unutan ve hata yapan adam.) (DLT 613/507)

2.2.15. Cimrilik

tuyın er Cimri ve eli sıkı adam. (DLT 519/418)

2.2.16. Kıskançlık

tepiş Kıskanç (adam). [tepiş kişi] (kıskanç adam) (DLT 183/156)

2.2.17. Açgözlülük

suk Açgözlü, doymaz. [su.k er] (açgözlü, doymaz adam) (DLT 500/401)

tawarsak Malı seven. [ol er ol tawarsa.k] (O adam malı sevendir) (DLT 295/248)

2.2.18. Yalnızlık

suk (yalñus) Yardımcısı, arkadaşı olmayan. [suk yalñus er] (yardımcısı, arkadaşı olmayan adam) (DLT 168/145)

2.2.19. Talihsizlik

kowı er Talihsiz adam. [kowı er kuğugka kirse yil alı.r.] (Talihsiz adam kuyuya girse, onu rüzgar çıkarır ki eziyet çeksın.) (DLT 545/445)

2.3. Erkeklerin Dış Görünüşüne Yönelik Niteleyiciler

āk sakal Oğuzcada saç sakalı ağarmış (iyice yaşlanmış) adam. [āk saka.l er] (DLT 53/39)

alınlıg Alnı geniş olan. [alınlıg er] (DLT 85/76-126/111)

bođlug Boylu, uzun boylu. [uzun bo.đlug kişi] (uzun boylu adam) (DLT 495/397-504/404-513/412)

çöküt Kısa (kimse). [çöküt kişi] (kısa adam) (DLT 179/152)

etrek Oğuzcada sarışın adam. (DLT 63/50)

karnagu Büyük karınlı. [karna.gu er] (büyük karınlı adam) (DLT 246/215)

karnak Koca karınlı. [karna.k er] (koca karınlı adam) (DLT 238/206)

saçlıg Gür saçlı. [saçlıg er] gür saçlı adam) (DLT 233/202)

sokar Şakaklarına kadar başında saç olmayan veya Türk gibi olan insan. (DLT 207/177)

şütük sakal Köse. [takuzmak er] (tıknaş adam) (DLT 196/168)

taguzmak Tıknaş (adam). [taguzmak er] (tıknaş adam) (DLT 252/221)

takuzmak Tıknaş (adam). [takuzmak er] (tıknaş adam) (DLT 252/221)

yalındak Çıplak (adam). [yalındak er] (çıplak adam) (DLT 466/370)

yumuz/yumuz Etli, şişman (adam). [*yumuz/yumuz er*] (etli, şişman adam) (DLT 448/352)

2.4. Erkeklerin Fiziksel Yetersizliklerine Yönelik Niteleyiciler

agan Genizden konuşan, hımhım adam. [*agan er*] (DLT 51/36)

ajmuk taz Kel (insan). (*ajmuk beyaz şap. Kel adamın keline benzetilir ve ajmuk ta.z denir. "Sanki kelin kafasına şap sürülmüştür" anlamına gelir.*) (DLT 62/48)

aybañ Çigil lehçesinde kel adam. [*aybañ er*] (DLT 71/57)

baştak Tepesi açılmış (erkek). [*baştak er*] (DLT 178/152)

beçel Hadım edilmiş erkek. (DLT 198/169)

bükün İktidarsız. (DLT 201/172)

çakrak Kel. [*Çaxşa.k üze ot bolma.s; çakra.k bile uwut bolma.s*] (Dağın taşlık yerinde ot yoktur; keladamda ise haya yoktur.) (DLT 236/205)

çanaç Homoseksüel; korkak; olaylara karşı acımasız davranışlarda bulunan; işte başarısız ve gevşek. (DLT 180/154)

erñeyü (1) Altı parmaklı adam. (DLT 80/69)

erñeyü (2) Çok kısa boylu, iki kol boyundaki adam. (DLT 80/69)

igçil Çok hastalanan adam. (DLT 469/373)

kırbas er Saçı dökülüp azalan ve bir daha çoğalmayan adam. (DLT 231/200)

kırık adak Topal adam. (DLT 192/164)

kırık er Çolak adam. (DLT 192/164)

taşırkan közlüg Patlak gözlü adam. [*taşırka.n kö.zlüg*] (patlak gözlü adam) (DLT 260/227)

teke sakal Köse adam. (DLT 546/446)

tok Başında saç bulunmayan (adam). (DLT 167/144)

tutuk İğdiş edilmiş, hadım. (DLT 191/163)

2.5. Erkeklerle İlgili Diğer Niteleyiciler

adakka tegürgen (bir işi) devamlı, sonuna dek götüren. [*bu er ol işig ada.kka tegürgen*] (iş devamlı sonuna kadar götüren, bu adamdır.) (DLT 260/227)

ala Cüzzamlı adam. (DLT 53/39- 58/44)

aruk Yorgun (adam). [*aruk er*] (DLT 45/31-134/117-151/131-278/242)

asurğan Çok aksıran. [*bu er ol telim asurğa.n*] (Bu, çok aksıran adamdır) (DLT 89/80)

atım Usta atıcı, nişancı. [*atım er*] (DLT 50/35-470/376-610/502)

baran Oğuzcada, devamlı olarak evine giden. (DLT 28/13)

inal Annesi hatun (asil kadın), babası halktan olan delikanlıya verilen ad. (DLT 73/61)

kırgıl Yaşını başını almış (adam). [*kırgıl er*] (yaşını başını almış adam) (DLT 242/211)

köçürgen Bir yerden süren, göçüren. [*yagı otın öçürge.n/ to.ydun anı köçürge.n/ ırlar üzüp keçürge.n/ tegdi okı öldürü*] (Ölümcül savaşların ateşini söndüren o idi. Onları karagahlarından süren de o idi. Bunlara ek olarak planlar yapan da o idi. Sonunda feleğin öldüren oku ona isabet etti.) (DLT 260/227)

köşirgek er Evinde bir insan görünce yeri dar gelen adam. (DLT 411/321)

kutulgan (düşmandan ve benzerlerinden) devamlı kurtulan. [*Bu er ol yagı.dın kutulga.n*] (düşmandan ve benzerlerinden devamlı kurtulan, bu adamdır.) (DLT 259/226)

oglansığ Oğlan huyuna benzer olan. [*Bu karı ol ogla.nsığ*] (Bu, huyu oğlan huyuna benzer bir yaşlıdır.) (DLT 499/400)

ortu er Orta yaşlı adam. (DLT 74/62)

satgan Devamlı satan. (DLT 414/325)

satguçı Satan. (DLT 414/325)

satıgsak Satmaya niyetli olan. (DLT 414/325)

satışgan alışgan Aralarında devamlı alıp satan. [*ola.r ikki tawa.r satışga.n alışga.nlar ol*] (o ikisi devamlı olarak malları aralarında alıp satanlardır.) (DLT 258/226)

satışgan tawışgan Aralarında devamlı alıp satan. (DLT 258/226)

sıçgak Çok sıçan adam. (DLT 237/205)

sikken Siken (adam). [*sikken er*] (siken adam) (DLT 202/173)

tapugsak Hizmet etmeyi seven. [*tapugsa.k er*] (hizmet etmeyi seven adam) (DLT 350/281-351/281-608/501)

taşaklıg Taşaklı (kişi). [*taşaklıg er*] (taşaklı kişi) (DLT 249/218)

taşıtgan (eşya vb. şeyleri) çok taşıtan. [*bu er ol ewiñe telim tawa.r taşıtga.n*] (evine (eşya vb. şeyleri) çok taşıtan, bu adamdır.) (DLT 256/225)

tıl Düşmandan ele geçirilen adam, casus. [*tıl tuttı.m*] (Düşmandan bir adam ele geçirdim.) (DLT 169/146-502/402)

tügülgen Devamlı yüzü büzülen (adam). [*bu er ol tutçı kaşı kö.zi tügülge.n*] (utancından dolayı, devamlı yüzü büzülen, bu adamdır.) (DLT 261/228)

uzatgan (iş vb. şeyleri) hep uzatan. [*bu er ol ışığ uzatga.n*] (bu, işi hep uzatan adamdır.) (DLT 88/79)

üdürgen Her zaman seçen (adam). [*bu er ol tegme neñni üdürge.n*] (bu, hep eşyaları seçen adamdır) (DLT 89/80)

yaşurgan (malını vb. şeyleri) saklama âdeti olan. [*ol er ol neñin yaşurga.n*] (malını vb. şeyleri) saklama âdeti olan odur.) (DLT 467/371)

yolagçı Öncü. [çorakka: tegip: yolagçı: erig: [.....]: keçenke: tegi [.....][susuz (araziyi) geç-
tim. Çorak (arazi)ye varıp öncü askerleri.....Keçen'e kadar.....] (OA BK GD)

3. Her İki Cinsiyet İçin Kullanıldığı Düşünülen Niteleyiciler

3.1. Her İki Cinsiyet İçin Kullanıldığı Düşünülen Karaktere Yönelik Olumlu Niteleyiciler

3.1.1. Kanaatkârlık

tok Tok gözlü. [türük: bod(u)n: tok (a)rk(u)k s(e)n: āçs(ı)k: tos(ı)k öm(e)z s(e)n: bir: tods(a)r:
āçs(ı)k: öm(e)z s(e)n: (a)nt(a)g(ı)ñ(ı)n] [(Ey Türk halkı, (sen) tok (gözlü ve) aksisin: Açlığı tok-
luğu düşünmezsin: bir (de) doyarsan açlığı (hiç) düşünmezsin. Böyle olduğun] (OA KT G8)

3.1.2. Cömertlik/ Misafirperverlik/ Merhametli Olma

akı Cömert. (DLT 57/43)

bagırsak Merhametli ve cömert (kişi). [bagırsak er] (DLT 251/220)

basut Destek olan kimse, şefkatli yardımcı. (DLT 178/152)

taturgan Yemek tattırmayı âdet edinen. [erdi aşın taturga.n/ yawlak yağg kaçurga.n/ ugrak
süsin kaytarga.n/ bastı ölüm axtaru] (O, misafirlere yemek yediren, düşmanlarını kovan, sar-
sılmazlığı ile Uğrak askerlerini dağıtan idi. Ta ölüm onu yıkıncaya kadar.) (DLT 257/225-
306/253)

3.1.3. Yumuşak Huyululuk / Alçak Gönüllülük / Nezaket

alçak Yumuşak huylu, zarif. [Alp yağı.da alçak çoğı.da] (Yiğit, düşmanla karşılaşmada; yumu-
şak huylu, münakaşada sınıdır) (DLT 33/19-63/49)

amul Sakin, huzurlu, yumuşak huylu. [kanca bardıñ ay ogul/ erdi.ñ mende inç amul/ attın emdi
sen tü.nü.l/ kı.ldı.ñ erse kı.lma.gu] (Benim yanımda selamet ve sükunet içinde, iyi durumda ve
endişesiz idin; niçin bana yüz çevirdin?) (DLT 49/35-50/35-500/401)

sun kişi Yumuşak huylu, iyi kalpli adam. (DLT 504/404)

tölek Oğuzcada gönlü rahat ve sakın, aldırırsız. [Aç iwek tok tölek] (Aç olan yemek için acele
eder; tok olan rahattır, yemeğin gecikmesine aldırılmaz.) (DLT 195/167)

tüzün Yumuşak huylu. [Tü.zün birle uruş, utu.n birle üsterme] (Yumuşak huylu kimseyle vuruş,
çünkü osana tahammül eder; alçak kimseyle zıtlasma, çünkü o kabarıp kötülük eder.) (DLT
118/106-209/179)

yawaş Yumuşak huylu (insan), mülayim kimse. Benzer bir şekilde uysal ya da evcil hayvana da
yawaş denir (DLT 449/352-449/353)

yazuksuz Suçsuz, günahsız. (DLT 202/172-451/354)

yışılğan Devamlı eli hafif olan ve (iş) zarafetle yapan. [bu er ol eliği ıška yışılga.n] (işte de-
vamlı eli hafif olan ve (iş) zarafetle yapan adam budur.) (DLT 467/371)

3.1.4.Zenginlik

bay Zengin. [ölt(e)çi: bod(u)n(u)g: t[irg](ü)rü: ig(i)t(ti)m: y(a)l(a)ñ: bod(u)n(u)g: tonl(u)g:
kilt(i)m: çıg(a)ñ bod(u)n(u)g: b(a)y kilt(i)m] [ölecek halkı diriltip doyurdum. Çıplak halkı gi-

yimli kıldım, fakir halkı zengin kıldım] (OA BK D23/ KT D16/ KT G10/ KT G29/ BK K7/ BK D14) **bāy** Zengin. [Kırk yıka bāy çığa.y tüzlinü.r] (Yoksul ile zengin ancak kırk yılda denk olur.) (DLT 176/150-514/412-550/450)

3.1.5. Güvenilirlik/Dürüstlük/ İyilik

bütün Doğru, gerçek, güvenilir, sağlam. (DLT 119/106-201/171)

edgü İyi. [ne me edgü kişi ol/ edgü er süñü.ki eri.r, atı kalı.r] (o insan ne kadar iyi/ İyi adamın kemikleri toprakta erir; onun adı ise ilelebet kalır) (DLT 215/185-217/187-539/440-605/496)

köni Güvenilir (kişi). [köni er] (güvenilir kişi) (DLT 549/449)

közetgen Devamlı koruyan (kişi). [ol atıg közetge.n ol] (o, atı devamlı koruyandır) (DLT 424/332)

közetgüçi Koruyan (kişi). [at közetgü.çi] (at koruyan kişi) (DLT 424/332)

yagutgan (insanlara) devamlı kendini yaklaştıran. [ol kişi ol özin yagutga.n] (inceliğiyle insanlara devamlı kendini yaklaştıran kişi odur.) (DLT 467/371)

3.1.6. Yetenek/ Yeterlilik/ Kararlılık

irig İşlerinde nüfuz sahibi ve kararlı olan. [irig i.rini yağlı.g ermegü ba.şı ka.nlı.g] (Kararlı adamın dudağı yağlı olur, çünkü çalışır. Çalıştığı için de iyi, yağlı ve semiz yiyecek yer ve dudakları yağlanır. Tembel ise tembel olduğu için çalışmaktan aciz kalır; bu yüzden başına vurulur ve başı kanar) (DLT 47/33)

üz Eli sanatlı ve mesleğinde mahir (insan). [üz kişi] (eli sanatlı ve mesleğinde mahir insan.) (DLT 35/21)

yorçı Tecrübeli kılavuz. (DLT 457/361)

3.1.7. Dindarlık

tapındaçı Oğuz lehçesinde, ibadet eden. (DLT 350/280)

tapıngan Devamlı ibadet eden. (DLT 350/280)

tapınguçı Oğuzlar dışındaki Türklerde, ibadet eden. (DLT 350/280)

yinçge kişi Mütedeyyin ve sürekli ibadet eden insan. (DLT 610/503)

3.1.8. Bilgelik/ Akıllılık/ Zekilik

tetig Zeki. [Ana.sı tewlüg yuwka yapa.r oğlu tetig koşa kapa.r] (Anne hile yaparak (ekmeği) ince pişirir; çocuk da zekidir, onları ikişer ikişer kapar.) (DLT 458/362)

ukuşlug Çok akıllı, kıvrak zekâlı. [uku.şlug kişi] (çok akıllı kişi) (DLT 42/29-85/76)

3.1.9. Saygınlık/ Asalet

ögüñdi Herkesin dilinde övülen (insan). [ögüñdi kişi] (Herkesin dilinde övülen insan) (DLT 82/72)

tüplüg yıldızlıg Nesep kökü derin olan asil insan. (DLT 461/366)

3.1.10. İştahlı Olma

küsegçi İştahlı olan (kişi). [emiglig ura.gut küse.gçi bolu.r] (Emzikli kadın iştahlı olur. Ona uygun olanı verilir.) (DLT 88/79)

3.1.11. Çalışkanlık/ Yeteneklilik

kılğan Çok iş yapan. [ol ış kılga.n ol] (o çok iş yapar.) (DLT 237/205)

tawrak Hızlı, çabuk. [tawrak ışçı] (çalışkan işçi) (DLT 89/80-236/205-259/227-464/368-473/379-236/205-558/460)

3.1.12. Dayanıklılık

münsüz Kusur ve hastalıktan azade olan. [yalıñuk oğlu mü.nsüz bolma.s] (Ademoğlu kusur ve hastalıktan azade olmaz.) (DLT 505/404)

3.2. Her İki Cinsiyet İçin Kullanıldığı Düşünülen Karaktere Yönelik Olumsuz Niteleyiciler

3.2.1.Halk Arasında Sevilmemesi

alıg Kötü kişi. (DLT 44/30-193/165)

añig Fena, kötü. [y(a)zı: koon(a)yin tis(e)r: türük: bod(u)n: öls(i)k(i)g (a)nta: (a)ñ(i)g kişi: (a)nça: boşgurur: (e)rm(i)ş] [ovasına konayım dersin, (ey) Türk halkı, öleceksin! Orada kötü (niyetli) kimseler şöyle akıl verirler imiş] (OA KT G7/ BK K5)

çöp çep Değersiz (insan). (DLT 160/139)

köndi Oğuzca rezil. [Ol köndi kişi ol] (O, rezil bir insandır.) (DLT 211/181)

süründi Her yerden kovulmuş (kişi). [süründi er] (her yerden kovulmuş kişi) (DLT 226/195)

uçuz Hor görülen, zelil kimse. (DLT 39/26)

yawuz Kötü, bozuk, zavallı, zayıf. [ödlek kamug kewredi/ erdem arıg sewredi/ yunçig yawuz tawradı/ erdem begi çertilü.r] (Zaman zayıfladı, erdem azaldı. Erdem beyi öldükten sonra zayıf ve tembel olan güçlendi.) (DLT 64/50-129/114)

3.2.2. Mağrur Olma/ Kendini Övme/ Kibirlilik

başlig Mağrur, gururlu. [tizl(i)g(i)g: sökürm(i)ş: b(a)şl(i)g(i)g: yük(ü)ntü[rm(i)ş: k(a)ñ(i)m k(a)g(a)n: (a)nça il(i)g] [dizlilere diz çöktürmüş, başlılara (mağrurlara) baş eğdirmiş. Babam hakan, öylece devleti (kurup)] (OA KT D15/ KT D18/ KT D2/ BK D13/ BK D16/ BK D3/ BK K10)

kıçurgan (konuğa) daima huysuzlaşıp kibir ve övünç gösteren. [bu er ol kişi.ke kıçurga.n] (Kendisine konuk olarak geleni gördüğü zaman daima huysuzlaşıp kibir ve övünç gösteren, bu adamdır.) (DLT 258/226)

küwez Kibirli. [kim kür bolsa küwe.z bolu.r] (Kim dayanıklı ve yürekli olursa kibirli olur.) (DLT 163/142-131/115-207/177-337/273)

ögüngüçi Kendini öven. [ögüngü.çi üminde arta.tur] (Kendini öven, şalvarını kirletir. Yani denendiği zaman övündüğü işi yapamaz ve altını kirletesiye utanır.) (DLT 67/54)

3.2.3. Cahillik/ Beceriksizlik/ Görgüsüzlük

bilmez Cahil. [bilm(e)z: kişi: ol s(a)b(i)g (a)l(i)p: y(a)gru: b(a)r(i)p: ük(ü)ş kişi: ölt(ü)g] [cahil kişiler, bu sözleri duyup, (Çin'e) yakın gidip çok sayıda öldünüz] (OA BK K6)

keyik kişi Maymuna benzeyen vahşi insan. (DLT 518/417)

keylik (kişi) Şaşkın veya vahşi gibi sağına soluna bakınarak yürüyen, maymun gibi vahşi insan. (DLT 522/422)

şa Beceriksiz insan. (DLT 537/439)

3.2.4. Dürüst Olmama/ Hilekârlık

kıyık kişi Sürekli sözünde durmayan insan. (DLT 518/417)

kürlüg Hilekâr, aldatıcı. [t(a)bg(a)ç: bod(u)n: t(e)bl(i)g(i)n kürl(ü)g(in [üç(ü)n (a)rm(a)kç]sin üç(ü)n] [Çin halkı hilekâr (ve) sahtekâr olduğu için, (aldatıcı ve kandırıcı) olduğu için] (OA BK D6/ KT D6)

teblig Hilekâr, aldatıcı. [b(e)gl(e)ri: bod(u)n: tüz(s)üz üç(ü)n: t(a)bg(a)ç: bod(u)n: t(e)bl(i)g(i)n kürl(ü)g<in> üçün] [Beyleri (ve) halkı itaatkâr olmadığı için, Çin halkı hilekâr (ve) sahtekâr olduğu için] (OA KT D6/ BK D6)

tewlüg Sahtekâr, aldatıcı. (DLT 240/208-458/362)

yalgan (kişi) Yalancı. (DLT 460/364)

3.2.5. İnatçılık/ Huysuzluk

arkuk İnatçı, ters, aksi. [türük: bod(u)n: tok (a)rk(u)k s(e)n: āçs(i)k: tos(i)k öm(e)z s(e)n: bir: tods(a)r: āçs(i)k: öm(e)z s(e)n: (a)nt(a)g(i)ñ(i)n] [(Ey) Türk halkı, (sen) tok (gözlü ve) aksisin: Açlığı tokluğu düşünmezsin: bir (de) doyarsan açlığı (hiç) düşünmezsin. Böyle olduğun] (OA KT G8/ BK K6) **arkuk** İnatçı. (DLT 67/54)

öküş Huysuz ve inatçı olan (DLT 43/29)

yawlak Ters huylu (insan). [yawlak kişi] (Ters huylu insan) (DLT 463/367)

3.2.6. Boşboğazlık/ Gevezelik

ayıtgan Devamlı söz söyleyen, soran. [ol kişi ol telim sö.z ayıtga.n] (Devamlı söz soran odur.) (DLT 467/371)

mungan Geveze. [munga.n ki.şi] (geveze insan) (DLT 221/190)

sözñri Geveze. [sö.zñri ki.şi] (geveze insan) (DLT 614/508)

3.2.7. Meraklı Olma

bakışgan Göz uçlarıyla, devamlı bakma âdeti olan (kişi). [ol kişi birle bakışga.n ol] (Bunun, insanlara göz uçlarıyla, devamlı bakma âdeti vardır.) (DLT 259/226)

3.2.8. Ahmaklık/ Budalalık/ Delilik

endik Ebleh, aptal. [*Endik üme ewligni ağırla.r*] (Ebleh misafir ev sahibini ağırlar) (DLT 65/52-66/52)

munduz Ebleh (aptal) insan. [*Neçe munduz erse iş edğü nece eğri erse yol edğü*] (Dost ve arkadaş aptal olsa da çölde yalnız gezmekten daha iyidir. Yol eğri olsa da yürümek çölde başını alıp gitmekten daha iyidir. Orada belki (insan) maksadına ulaşabilir.) (DLT 230/200)

ögsüz Şaşkın. (DLT 61/47)

telü (1) Deli. [*bardı saña ye.k utru tutup ba.l/ barçın keğipen telü yuwga bolup kal*] (Şeytan seni karşıladı ve sana bal verdi. Bununla dünya lezzetini kastediyor. Hatta ona kanıp ondan ipek bile giydin. Mademki onun entrikasını anlamıyorsun öyle kal ve delilik içinde yaşa) (DLT 513/411)

telü (2) Oğuzcada ahmak. (DLT 548/447)

telwe Deli. (DLT 214/185)

3.2.9. Gafillik / Edepsizlik/ Zorbalık

erdemsiz Marifetsiz, edebi ve fazileti olmayan. (DLT 537/439)

kadır Zorla iş gördüren, sert. (DLT 183/156)

munuk Yoldan sapan. (DLT 45/31)

osal Bir işte gafil olan. [*osa.l kişi*] (bir işte gafil olan insan.) (DLT 73/61)

yagutgan Devamlı düşman olan. [*ol kişi ol tuçi yagutga.n*]] (barıştan sonra devamlı düşman olan kişi odur.) (DLT 467/371)

yazuklug Suçlu, günahkâr. (DLT 465/370)

3.2.10. Fakirlik

aşsız Yiyeceksiz, karnı aç. [*işre: (a)şs(i)z: t(a)şra: tons(u)z: y(a)b(i)z y(a)bl(a)k: bod(u)nta: üze: ol(u)rt(u)m*] [(Tam tersine) karnı aç, sırtı çıplak, yoksul ve sefil (bir) halk üzerine hükümdar oldum] (OA KT D26/ BK D21)

çıgan Argu lehçesinde yoksul, fakir. (DLT 26/12)

çıgañ Yoksul, fakir, sefil. [*türük: bod(u)n(u)g: yiçe: itdi: <yiçe> ig(i)t(t)i: çıg(a)ñ(i)g [b(a)y kılıtı: (a)z(i)g: ük(ü)ş: kılıtı*] [Türk halkını yeniden düzenledi (ve yeniden) doyurdu. Yoksulu zengin etti, azı çoğalttı] (OA KT D16/ BK D14/ BK D23)

çıgay Yoksul, fakir. (DLT 26/12-129/114-176/150-550/450-115/103)

koldaçı Dilenci. [*koldaçıka miñ yaga.k/ barça bile ayruk taya.k*] (Dilenciye benden bin ceviz. Bununla beraber ona dayanması için bir de baston veririm.) (DLT 210/180)

tonsuz Elbisesiz, giyimsiz, çıplak. [*işre: (a)şs(i)z: t(a)şra: tons(u)z: y(a)b(i)z y(a)bl(a)k: bod(u)nta: üze: ol(u)rt(u)m*] [(Tam tersine) karnı aç, sırtı çıplak, yoksul ve sefil (bir) halk üzerine hükümdar oldum] (OA KT D26/ BK D21)

yabız Kötü, fena. [içre: (a)şs(i)z: t(a)şra: tons(u)z: y(a)b(i)z y(a)bl(a)k: bod(u)nta: üye: ol(u)rt(u)m] [(Tam tersine) karnı aç, sırtı çıplak, yoksul ve sefil (bir) halk üzerine hükümdar oldum] (OA KT D26/ BK D21)

yablak Kötü, fena. [içre: (a)şs(i)z: t(a)şra: tons(u)z: y(a)b(i)z y(a)bl(a)k: bod(u)nta: üye: ol(u)rt(u)m] [(Tam tersine) karnı aç, sırtı çıplak, yoksul ve sefil (bir) halk üzerine hükümdar oldum] (OA KT D26/ BK D21)

yarlıg Zavallı, fakir. [Kelse kalı yarlıg bolup yunçig üme/ Keldür anuk bolmı.ş aşıg tutma uma] (Sana hali perişan ve kederli bir misafir gelirse ona hazır yemekleri çıkar, yardımında gecikme) (DLT 59/44-462/366)

yunçig Durumu kötü olan, zayıf ve perişan (kişi). [Kelse kalı yarlıg bolup yunçig üme/ Keldür anuk bolmı.ş aşıg tutma uma] (Sana hali perişan ve kederli bir misafir gelirse ona hazır yemekleri çıkar, yardımında gecikme) (DLT 59/44-64/50-140/123-462/366)

3.2.11.Endişeli/Kaygılı/Üzüntülü Olma

ısrım Sıkıntılı ve kaşları çatık olan. [ısrım kişi] (sıkıntılı ve kaşları çatık adam) (DLT 66/52)

sewinçsiz Sevinçsiz, sevinmeyen, razı olmayan. (DLT 608/501)

3.2.12. İhmalkârlık / Şaşkınlık

iñes Sağına soluna yabancıymış gibi bakıp duran. (DLT 60/45)

3.2.13.Kararsızlık/ Sabırsızlık

ikirçgün Tereddütlü, kararsız. (DLT 625/521)

yayılğan Kararsız ve sebatsız (insan). (DLT 468/372)

3.2.14. Asabiyet/ Geçimsizlik/ Kindarlık

bürge (insan için) Taşkın ve hafif, noksan akıllı. [bürge kişi] (Taşkın ve hafif adam) (DLT 215/185)

çulk esrük Zil zurna sarhoş. (DLT 176/150)

esrük Sarhoş.(DLT 44/30-65/51-106/96-176/150-410/321-567/467-373/294)

issiz Şirret, gaddar, cüretkar. (DLT 87/73)

kaçurgan Devamlı kovup kaçırın. [erdi aşın taturga.n/ yawlak yağig kaçurga.n/ uğrak süsin kaytarga.n/ bastı ölüm axtaru] (O, misafirlere yemek yediren, düşmanlarını kovan, sarsılmazlığı ile Uğrak askerleri püskürten idi) (DLT 257/225-258/226)

kargış Lanet, ilenme. Bu sözcük sıfat olarak da kullanılır. [kargış kişi] (lanetli kişi- mel'un) (DLT 140/123-232/201)

katkı kişi Tabiatı sert olan, kimseye itaat etmeyen adam. [katkı kişi] (kimseye itaat etmeyen adam) (DLT 215/185)

keklig Kin sahibi olan. [öçlüg keklig kişi] (öç ve kin sahibi olan) (DLT 407/318)

sewügsüz Ekşi (asık) yüzlü. [*bakmas bodun sewügsüz/ yudkı yuğı saranka/ kazgan olıç tüzün-lük/ kalsun çawiñ yarınka*] (Yüzü asık, iğrenç cimriye insanlar iyi bakmaz. Ey oğul, yumuşak huy edin ki adın yarına kalsın) (DLT 391/306)

tütsüg kişi Kindar, düşmanlığı şiddetli olan kimse. (DLT 239/208)

3.2.15. Telaşlılık/Acelecilik

iwek Acele eden, aceleci. [*Ersek erke tegme.s iwek ewke tegme.s*] (Acele eden orospular acele ettikleri için, çoğunlukla erkek bulamazlar. Bu yüzden istedikleri şartları bir araya getiremezler) (DLT 64/51-73/60-274/239)

tawratgan Yürümede acele eden. (DLT 442/346)

tawratçaçı Oğuz ağızlarında acele eden. (DLT 442/346)

3.2.16. Korkaklık

kaçmış Kaçmış olan, kaçan. (DLT 124/110-139/122)

3.2.17. Aşağılanma/ Hor Görülme/ Gülünç Olma

kakılğan sokulğan Horlanan, itilip kakılan, aşağılanan. [*bu er ol telim kakılga.n sokulga.n*] (bütün erkeklerce horlanan, itilip kakılan, bu adamdır) (DLT 259/227-262/228)

külüt İnsanlar arasında gülünecek kişi. (DLT 180/153)

3.2.18. Unutkanlık/ Dalgınlık/ Sakarlık

sibiz kişi Sakar ve dalgın kişi. (DLT 205/175)

unitgan Devamlı unutan. [*bu er ol sö.z unitga.n*] (bu, sözü çok unutan adamdır.) (DLT 89/80-262/228)

3.2.19. Açgözlülük

umduçı İsteyen, tamahkâr. (DLT 75/63-82/73)

3.2.20. Tembellik/ Gamsızlık

tüşük Tembel ve seviyesiz. [*tüşük kişi*] (tembel ve seviyesiz kimse) (DLT 195/167)

yatuk Tembel, ülkelerinden hiçbir yere gitmeyen ve gazaya çıkmayan Oğuzlar. [*yatuk*] (tembel olanlar, geride bırakılmışlar) (DLT 450/354)

3.2.21. Oburluk

teşik Obur, karnı doyup gözü doymayan kimse. (DLT 195/167)

3.2.22. İştahsızlık

sıl Az yiyen, her şeyi yemeyen kimse. [*sıl kişi*] (az yiyen insan) (DLT 502/402)

3.2.23. Cimrilik

kırt Kötü huylu, cimri. [*kırt kişi*] (kötü huylu ve pinti kimse) (DLT 172/148)

kız kişi Argu lehçesinde cimri insan. [*kız kişi sawı yoriglı bolma.s*] (Cimrinin şöhreti yaygın olmaz, yayılmadan kalır. Cömertlik dolayısıyla insanın şöhretinin yayılması ve övülmesi için kullanılır.) (DLT 164/142)

saran Cimri. [*bakmas bodun sewügsüz/ yudkı yudı saranka/ kazgan olıç tüzünlük/ kalsun çawıñ yarınka*] (Yüzü asık, iğrenç cimriye insanlar iyi bakmaz. Ey oğul, yumuşak huy edin ki adın yarına kalsın) (DLT 391/306)

3.2.24. Acımasızlık/ Gaddarlık/ Zalimlik

kirtüç Saldırgan huylu. [*kirtüç kişi*] (saldırgan huylu insan) (DLT 229/198)

küçemçi Zulmeden, zalim. (DLT 495/397)

3.2.25. Talihsizlik

kutsuz Hiç şansı olmayan, talihsiz olan. [*kutsuz kuğugka kirse kum yaga.r*] (Hiç şansı olmayan, talihsiz, kuyuya girerse üzerine kum yağar.) (DLT 230/200)

3.2.26. Kıskançlık

kirtüç Kıskanç. [*kirtüç kişi*] (kıskanç insan) (DLT 229/198)

3.2.27. Müsriflik

saçgak Malını saçan (kimse). [*saçga kişi*] (müsrif insan) (DLT 237/205)

3.3. Her İki Cinsiyet İçin Kullanıldığı Düşünülen Dış Görünüşe Yönelik Niteleyiciler

ağrı butlug Bacakları açık olan. [*ağrı butlug*] (DLT 75/63)

arık Oğuz ve Kıpçak lehçesinde cılız. (DLT 45/31)

aruk Oğuz ve Kıpçak lehçesinde cılız. (DLT 45/31)

awıçga İhtiyar. (DLT 83/74)

boğlug sınıg kişi Uzun boylu insan. [*bo.đlug sı.nıg kişi*] (uzun boylu insan) (DLT 504/404)

böñ İri ve kaba (insan). [*böñ kişi*] (iri ve kaba adam) (DLT 599/491)

çakır Mavi, gök gözlü. (DLT 183/156)

etlig Etli, iri gövdeli. [*etlig kişi*] (iri gövdeli kişi) (DLT 63/49-63/50)

karvı kaşlıg Kavisli kaşlı insan. (DLT 550/450)

ketü Kıpçak lehçesinde çolak. (DLT 541/442)

kırtışlıg Yüz rengi güzel olan. [*körklüg kırtışlıg kişi*] (yüz rengi güzel olan insan) (DLT 232/201)

kızıl meñizlig Kırmızı yanaklı. (DLT 603/495)

meñlig Benli, beni olan (insan). [*biriñ mañıa sö.zkiye/ meñlig kara tuzkıya/ yelwin tuta.r közkiye/ munuñ meniñ biliñ e*] (Bir hazırlık yap ve bana bir sözcük söyle! Ey kara benli! Ey av tutan büyüü gözlelere sahip güzel! Benim bu aşkla neler çektiğimi de bil!) (DLT 601/493)

ölüt Güçten düşmüş, ihtiyar (insan). (DLT 37/24)

söbi baş Baş yuvarlak olmayan (insan). (DLT 540/441)

tal boğlug İnce, uzun, genç (kişi). (DLT 513/412)

toruk Zayıf, cılız. (DLT 191/163)

ürpek Dağınık tüylü insan. (DLT 64/50)

3.4. Her İki Cinsiyet İçin Kullanıldığı Düşünülen Fiziksel Yetersizliklere Yönelik Niteleyiciler

axsak Aksak. (DLT 72/58)

axsak buxsak Topal ve çolak. (DLT 234/203)

çawşañ Bulanık gören. (DLT 612/505)

çerlig Gece görüp gündüz göremeyen. (DLT 240/208)

çolkuy elig Çolak. [çolku.y elig] (eli çolak) (DLT 552/452)

çoluk Çolak. (DLT 191/164)

çömerük Gözü sürekli yaşaran ve zayıf gören. [çöme.rük kişi] (Gözü sürekli yaşaran ve zayıf gören kişi) (DLT 245/213)

kamgı Çarpık ağızlı kimse. (DLT 214/184)

karagu Kör. (DLT 224/193)

kefgek Kekeme, konuşurken kekeleyen. (DLT 411/321)

kırık Topal, çolak. (DLT 192/164)

közi çerlig Gece görüp gündüz göremeyen (kişi). [kö.zi çerlig] (Gece görüp gündüz göremeyen kişi) (DLT 240/208)

kurulgan (vücuduna) devamlı kramp giren. [bu er ol siñiri kurulga.n] (vücuduna devamlı kramp giren, bu adamdır.) (DLT 259/226)

solamuk İnsanlardan solak olanı, solak. (DLT 244/213)

tamurğan Devamlı (burnu vb.) kanayan. [bu ogul ol burnı tamurğa.n] (devamlı burnu kanayan, bu çocuktur) (DLT 258/226-261/228)

teglük (közlük) Kör. (DLT 240/208)

3.5. Her İki Cinsiyet İçin de Kullanılan Diğer Niteleyiciler

arkasız Desteksiz, desteği olmayan (insan). [Arpası.z at aşu.ma.s arkası.z alp çeri.g sıyu.ma.s] (At arpa yemeyince engeli aşamaz. Bunun gibi yiğit de arkasında ona yardım eden birisi bulunmazsa düşman safını kıramaz.) (DLT 74/62-76/64)

bokuklug Guatrı olan kişi. [bokuklug er] (guatrı olan kişi) (DLT 249/218)

çomak Uygurlara ve bütün kafirlere göre Müslüman. [çomak eri] (Müslüman adam) (DLT 191/164-265/233)

elgiñ Yolcu. (DLT 34/20)

elgin Yolcu. (DLT 26/12-387/304-460/364-479/383)

iglig Hasta. [İglig tutzugu ed bolu.r] (Hastanın vasiyet etmesi kendisi için uğur sayılır) (DLT 52/38-107/97-140/122-150/130-438/342)

işlig Kendisine tabi cini olan. (DLT 35/22)

kañdaş Babaları bir olan. [kañdaş kama uru.r ögdaş örü tarta.r] (Aralarında nefret olduğu için baba bir kardeşler birbirlerini acımasızca döverler) (DLT 611/503)

kakıtgan Devamlı kızgınlık ve bıkkınlığa sokan, kızdıran. [bu er ol meni tu.tçı kakıtga.n] (beni devamlı kızgınlık ve bıkkınlığa sokan, bu adamdır) (DLT 256/225)

kapguçı (mal vb.) Çalan. (DLT 292/247)

karızan Çok yaşlanmış, ihtiyar. (DLT 225/195)

kerekülüg Çadırılı, göçebe. [k](a)ñ(i)m: türük: bilg[e] [k(a)g(a)n.....(a)l]tı sir: tok(u)z og(u)z: (e)ki (e)d(i)z k(e)r(e)kül(ü)g: b(e)gl(e)ri: bod(u)nı [Babam Türk Bilge (Hakan.....) Altı Sir, Dokuz Oğuz, İki Ediz çadırılı beyleri (ve) halkı] (OA BK D1)

kerilgen Devamlı gerilen. (DLT 261/228)

kerilgen Devamlı gerinme ve esnemeye tutulan. [bu er ol telim kerilge.n] (Devamlı gerinme ve esnemeye tutulan, bu adamdır.) (DLT 261/228)

kızgut İbret olsun diye cezalandırılıp rezil edilen. (DLT 227/197)

maraz Ücretle çalışan kimse. (DLT 207/177)

oñamuk Solak olmayan. [oña.muk er] (solak olmayan adam) (DLT 91/82)

oldrum Yatalak insan. (DLT 622/519)

osurgan Devamlı osuran. [bu er ol osurga.n] (bu, devamlı osuran adamdır.) (DLT 467/371)

ögsüz Yetim. (DLT 61/47)

öldeçi Ölümü yaklaşmış olan. (DLT 220/190-562/463)

ölütçi Katil. (DLT 37/24)

öpürgen Başkasına (süt vb. şeyleri) çok içirmek âdeti olan. [bu er ol süt öpürge.n] (Bu adamın başkasına çok süt içirmek âdeti vardır.) (DLT 89/80)

öşergen (açlık vb. şeylerden) devamlı gözü kararan. [bu er ol kö.zi öşerge.n] (bu, açlık vb. şeylerden dolayı devamlı gözü kararan adamdır.) (DLT 90/80)

sāwçı Oğuz lehçesinde dünürler arasında haber getirip götüran elçi. (DLT 512/411-634/530)

sorugçı Kayıp şeyi arayan. (DLT 552/452)

sökel Oğuzcada hasta. [sökel oñultı] (hasta iyileşti) (DLT 116/104-199/170-268/235-286/245-524/425-567/467-616/511-569/469)

sukak Oğuzlar arasında, Farslar için kinayeli adlandırma. [Bu sukak ne tir] (bu Fars ne diyor?) (DLT 409/319)

sumlum Tat Türk dilini hiç bilmeyen Fars. (DLT 244/212)

sumlum Türk dilini bilmeyen kimse. (DLT 244/212-437/341)

tapugçı Kul, hizmetçi. [Terken Katun kutı. ña tegür mindin koşug/ aygıl siziñ tapugçı ötnür yañı tapug] (Sultan Hatun'a benden bir kaside götür ve "kulunuz size yeni bir hizmetle armağan ediliyor"de.) (DLT 189/161)

terçi Ücretle çalıştırılan, ücretli (kişi). (DLT 210/180-509/408)

tonlug Elbiseli, giyimli. [y(a)l(a)ñ: bod(u)n(u)g: tonl(u)g: çıg(a)ñ bod(u)n(u)g: b(a)y kıl(tı)m] [Çıplak halkı giyimli, yoksul halkı zengin kıldım] (OA KT D29/ BK D23)

turdaçı Oğuzlarda ayakta duran, kalkan. (DLT 281/243-290/246-291/247)

turguçı Ayakta duran, kalkan. (DLT 292/247)

tutgun Tutsak, esir. (DLT 106/96-11/100-220/190-376/296)

tutmuş Tutulan, yakalanan. (DLT 630/525)

tutug Rehin, rehine. (DLT 187/160-471/377)

yelwiçi Büyücü. (DLT 458/362)

yitüklüg (bir şey) kaybeden (kişi). (DLT 452/355)

yolsuz Yolunu kaybeden. (DLT 461/366)

yorıtgan Sürekli osuran. [yorıtga.n kişi] (sürekli osuran kişi) (DLT 467/371)

4. Çocuklar İçin Kullanılan Niteleyiciler

anaç Anne gibi akıllıca davranan küçük kız. (Küçük kıza sevgi ifade etmek için kullanılır.) (DLT 38/25)

ataç Babaya benzer, baba gibi. [Ata oğlu ataç toga.r] (Adamın oğlu reşit olunca şüphesiz huyu babasına benzer) (DLT 309/254)

ataç ogul Kavmin babasıymış gibi kendini yaşlı gösteren çocuk. (DLT 38/25)

beglik Bey olmaya layık, bey olacak.[siñüküñ: t(a)gça: y(a)tdı: b(e)gl(i)k: urı ogl(u)ñ: kuul: boltı] [kemikleriniz dağlar gibi yığıldı, bey olacak erkek evladınız köle oldu] (OA KT D24/ KT D7/ BK D20/ BK D7)

ekeç Bütün kavmin kız kardeşi imiş gibi akıllılık gösteren küçük kız.(DLT 38/25)

emigdaş Aynı memeden emen çocuklar. [emigdaş] (meme arkadaşları) (DLT 205/175)

ersig Adama benzer (çocuk). [bu ogul ersig] (bu çocuk adama benzer ve onların huyları ile huylanır) (DLT 499/400)

eşilik Hanım olacak, hanım olmaya layık kız çocuğu. [b(e)gl(i)k: urı ogl(u)ñ(i)n: kuul kıl(t)g: (e)ş(i)l(i)k [kız ogl(u)ñ(i)n küñ] kıl(t)g] [bey olacak erkek evladınızı köle yaptınız, hanım olacak kız evladınızı cariye yaptınız] (OA BK D20/ KT D7/ KT D24/ BK D7)

isiz Haşarı çocuk. (DLT 73/60)

kızkıya Küçük kız. (DLT 519/418)

körpe ogul Yaz çocuğu. (DLT 209/180)

ögey kız Besleme kız. (DLT 74/61)

ögey ogul Besleme oğul. (DLT 74/61)

señregü Burnundan devamlı sümük akan çocuk. (DLT 613/506)

siñil Erkeğin (eşin) küçük kız kardeşi. (Erkeğin kız kardeşine baldız denmez; siñil denir.) (DLT 230/200-447/351-604/496)

tutunçu Evlat edinilen (oğul). (DLT 608/500)

tüş körmüş oğlan İhtilam olmuş oğlan çocuğu. (DLT 497/399)

5. Anadolu Ağızlarında Hâlen Kullanılan İnsan Niteleyicileri

● **anaç** Anne gibi akıllıca davranan küçük kız. (Küçük kıza sevgi ifade etmek için kullanılır.) (DLT 38/25) **anaç** Huy ve şekil bakımından anneye benzeyen: Küçüklüğünden beri anaçlığını bırakmadı. (DS: Karaöz, Gemerek, Ortaköy, Şarkışla, Soğukpınar, Kangal -Sv.)

● **arık** Oğuz ve Kıpçak lehçesinde cılız. (DLT 45/31) **arık** Zayıf, cılız, sıksa. (DS: Eber, Beyköy, Dinar, İshaklı, Dişli, Bolvadin, Bayat, Emirdağ, Şuhut, -Af.; Karahallı, Ulubey -Uş.; Şarkikaraağaç, Senirkent, Körküler, Yarıkkaya, Yalvaç, Yakaköy, Gelendost, Uluborlu, Cebel, Eğridir, Atabey -Isp.; -Brd.; Medele, Ortaköy, Bekilli, İsabey, Çal -Dz.; -Ay.; Çeşme, Bergama, Bornova -İz.; Kırkağaç, Musaca, Akhisar -Mn.; Fili, Biga, Çan, Bayramiç -Çkl.; Korucu, Minnetler, İvrindi, Bandırma, Savaştepe, Edremit, Susurluk, -Ba. ve çevresi; Mudanya, Alpagut, Mustafa-kemalpaşa, Cumalıkızık, Nilüfer, -Brs.; Yenice, Hacıbekir, Emet, Eflet, Altıntaş, Güzelyurt, Tavşanlı, Eğrigöz -Kü.; Pazarcık, Bozcaarmut, Bozüyük -Bil.; Sadıkbağı, Dinek, Çaykoz, Sivrihisar, Tokat, Bozan -Es.; Büyüktersiye, Adapazarı -Sk.; Gerede -Bo.; Baklalı, Çatalca, Çayırdere, Silivri -İst.; Yazıköy, Safranbolu, Kilimli -Zn.; Pazaryeri, İnebolu, Gündoğdu, Taşköprü, Abana -Ks.; Saray -Çkr.; İskilip, Sincan, Alaca, -Çr. ve köyleri; Bafra, Çarşamba, -Sm.; -Sn.; Merzifon ve köyleri, Varay, Körköy, -Ama.; Küçükisa, Zile, Çilehane, Reşadiye, Erbaa, Kızılköy -To.; Zile, Mesudiye, Perşembe, Akkuş köyleri, Danışman, Fatsa, -Or. köyleri; Görele, İcilli -Gr.; Denizli, Beşikdüzü, Vakfıkebir, Mağura, Maçka -Tr.; Süle -Gm.; Şavşat köyleri, Ardanuç köyleri -Ar.; Çingit, Pazar -Rz.; Iğdır ve çevresi, Sarıkamış, Çıldır köyleri, Ardahan köyleri, -Kr. ve çevresi; Sefkâr, Oltu -Ezm.; Yenitepe, -Ağ.; Kilis -Gaz.; Afşin, Elbistan, Şekeroba, -Mr.; Çepni, Gemerek, Soğukpınar, Kangal, Gürün, M. Hüyük, Şarkışla, Zara, -Sv.; Bektaşlı, Boğazlıyan, Dedeli, Yerköy, Hasbek, Akdağmadeni, K. Boymul, Bişek, Gökçekışla, -Yz.; Solakuşağı, Şerefli-koçhisar, Şabanöz, Polatlı, Çayır, Yaraşlı, Haymana, Kırıkkale, Çanılı, Ayaş, Emirler, Üçem, Balâ, Keskin, -Ank.; Avşar aşireti, Pınarbaşı, Kala, Hamurcu, Karahisar, İncesu, Türkmen aşireti, Akkışla, Bünyan, Develi, Tomarza, -Ky.; Demirli, Çiçekdağı, Köşker -Krş.; Ürgüp -Nş.; İhlara, Aksaray, Bahçeli, Bor, Ortaköy, -Nğ.; Doğanbey, Beyşehir, Hartu, Zanapa, Ereğli,

Ortaca, Akşehir, Alibeyhüyüğü, Çumra, Akçalar, Seydişehir, Ayaslar, Çavuşçu, Ilgın, Manyan, Kızıllar, Morcalı, Karaman, Başhöyük, Kadınhanı, -Kn. ve köyleri; Akyar, Osmaniye, -Ada.; Silifke, Mersin köyleri, -İç.; Gödene, Akseki, Bağyaka, Finike, Karadere, Gündoğmuş, -Ant.; Orhaniye, Marmaris, Dont, Fethiye -Mğ.; Çavuşköy, Babaeski -Krk.; Kıbrıs) **aruk** Zayıf, cılız, sıska. (DS: Mesebolu, Mudanya -Brs.; Safranbolu -Zn.; İnebolu, Peşman, Daday, -Ks.; -Sn.; Terme -Sm.; Zile, Farmi -To.; Ünye köyleri, Ulubey, -Or.; Şebinkarahisar, Hisariüstü, Düzköy, Keşap, -Gr.; -Tr. köyleri; Çayeli köyleri, Dağınıksu, Gündoğdu, -Rz.; Yeniköy, Hafik, Hacılıyas, Koyulhisar, Kınık Suşehri -Sv.; Gazipaşa -Ant.)

●**arkasız** Desteksiz, desteği olmayan (insan). [Arpası.z at aşu.ma.s arkası.z alp çeri.g sıyu.ma.s] (At arpa yemeyince engeli aşamaz. Bunun gibi yiğit de arkasında ona yardım eden birisi bulunmazsa düşman safını kıramaz.) (DLT 74/62-76/64) **ākasız** Arkasız, desteksiz. (ÖDTAS. 50. Deliorman)

●**axsak** Aksak. (DLT 72/58) **ağsak** Topal, hafifçe topallayan, aksak. (DS: Kayapa, -Ed.; Çavuşköy, Babaeski -Krk., Dereçine, Sultandağı -Af.)

●**bārlıg** Malı olan, zengin (adam). [bārlıg er] (zengin adam) (DLT 633/528) **varlıklı** Zengin, varlıklı, hali vakti yerinde. (VTAA)

●**bay** Zengin. [ölt(e)çi: bod(u)n(u)g: t[irg](ü)rü: ig(i)t(ti)m: y(a)l(a)ñ: bod(u)n(u)g: tonl(u)g: kıl(t)ı)m: çıg(a)ñ bod(u)n(u)g: b(a)y kıl(t)ı)m] [ölecek halkı diriltip doyurdum. Çıplak halkı giyimli kıldım, fakir halkı zengin kıldım] (OA BK D23/ KT D16/ KT G10/ KT G29/ BK K7/ BK D14) **bāy** Zengin. [Kırk yıka bāy çıga.y tüzlinü.r] (Yoksul ile zengin ancak kırk yılda denk olur.) (DLT 176/150-514/412-550/450) **bay** Zengin, ağa. (DS: Bereketli, Tavas-Dz.; Zile, Çilehane, Reşadiye -To.; Yalman, Akkuş-Or.; Göle, Ardahan, Zarşat-Kr.; -Bt.; -Ml.; Birecik, -Ur.; Kilis -Gaz.; -Mr.; Antakya köyleri -Hat.; Yarıhisar, Hafik -Sv.; Tavlusun -Ky.; Argıthanı -Kn.; Kozan -Ada.; Kerkük)

●**bođlug** Boylu, uzun boylu. [uzun bo.đlug kişi] (uzun boylu adam) (DLT 495/397-504/404-513/412) **buylu** Boylu, uzun. (BTGA.395:Gümölcine-Mehrikoz)

●**ersek** Erkek isteyen, orospu. [Ersek erke tegme.s iwek ewke tegme.s] (Acele eden orospular acele ettikleri için, çoğunlukla erkek bulamazlar. Bu yüzden istedikleri şartları bir araya getiremezler) (DLT 64/51-295/248) **ersek** Erkeğe düşkün kadın. (DS: Gelendost, Şarkıkaraağaç -Isp.; Tokat -Es.; Düzce -Bo.; Diphacı, Merzifon -Ama.; Çakırlar, Akşehir -Kn.; -Nğ.; Yapıntı, Mut, Çayağzı, Silifke, Aslanköy, Mersin -İç.)

●**esrük** Sarhoş. (DLT 44/30-65/51-106/96-176/150-410/321-567/467-373/294) **esrik** Sarhoş. (DS: -Çr.; Çilehane, Reşadiye -To.) **esrek** Sarhoş. (DS: Şabanözü, Polatlı, Emirce, Kiraz, Nallıhan -Ank.)

●**inanç** beg Güvenilir bey. (DLT 79/67-11/100-637/533) **inanç** Sözüne güvenilir, inanılır (kimse). (DS: Gölcükler-İz.; Çakırlar, Akşehir -Kn.)

●**iglig** Hasta. [İglig tutzugu eđ bolu.r] (Hastanın vasiyet etmesi kendisi için uğur sayılır) (DLT 52/38-107/97-140/122-150/130-438/342) **igli** Zayıf, hastalıklı, cılız (insan, hayvan ve bitki için). (DS: Uluborlu, Yassıören, Senirkent -Isp.; Karamanlı, Tefenni -Brd.; Kösten, Honaz, -Dz.; Bayındır -İz.; Mut ve köyleri -İç.; -Ant.; Bodrum -Mğ.)

- **kaçgın** Kaçan (adam). [*Kaçgın er yitsikti, ol er bilsikti*] (kaçan adama erişildi, adamın ne olduğu bilindi) (DLT 15/8-488/390) **kaçkun** Kaçak. (DS: -İst.) **kaçkın** Bir afetten kaçan kişi, kaçak. (BSYD. -Demirköy/Lalapasa -Ed.; ÖDTAS. 148. Deliorman)
- **kañdaş** Babaları bir olan. [*kañdaş kama uru.r öğdaş örü tarta.r*] (Aralarında nefret olduğu için baba bir kardeşler birbirlerini acımasızca döverler) (DLT 611/503) **gandaş** Kandaş, babaları bir olan. (DRTAS. 133)
- **kargış** Lanet, ilenme. Bu sözcük sıfat olarak da kullanılır. [*kargış kişi*] (lanetli kişi- mel'un) (DLT 140/123-232/201) **kargış** İlenç. (DS: Refahiye -Ezc.)
- **körklüg** Güzel. [*köp söğütke kuş kona.r, körklü.g kişike söz keli.r*] (Kuş, gür ve dolaşık dallı söğüt ağacına konar; güzel ve aydınlık yüzlü kadına söz gelir) (DLT 160/140-161/140-178/152-232/201-463/367) **görklü** Gösterişli, yakışıklı, göz alıcı (kimse): *görklü kadını doğrusu.* (DS: Bayburt -Gm.)
- **kutsuz** Hiç şansı olmayan, talihsiz olan. [*kutsuz kuğugka kirse kum yaga.r*] (Hiç şansı olmayan, talihsiz, kuyuya girerse üzerine kum yağar.) (DLT 230/200) **kutsuz** Şanssız. (DS: Düzce -Bo.; -İst.)
- **laçın** Şahin, yırtıcı bir kuş. Savaşta cesaret gösteren bir adam da *laçın* diye adlandırılır. (DLT 206/176) **laçın** (1) Kartal. (DS: -Kr.) (2) Atmaca. (DS: Karapapak köyleri, Selim, -Kr.) (3) Doğan. (DS: Merzifon -Ama.; Karapapak köyleri, Selim-Kr.)
- **meñlig** Benli, beni olan (insan). [*biriñ maña sö.zkiye/ meñlig kara tuzkıya/ yelwin tuta.r közkiye/ munuñ meniñ biliñ e*] (Bir hazırlık yap ve bana bir sözcük söyle! Ey kara benli! Ey av tutan büyüğü gözlere sahip güzel! Benim bu aşkla neler çektiğimi de bil!) (DLT 601/493) **benni** Benli. (DRTAS.38)
- **oynak** işler Gösterip kapatan (cilveli) kadın. [*oyna.k işle.r*] (gösterip kapatan (cilveli) kadın) (DLT 73/59) **oynaq** Hafif, oynak (kadın için). (DS: İrişli, Bayburt, Sarıkamış, Selim -Kr.; Bor -Nğ.)
- **ögsüz** Yetim. (DLT 61/47) **ölsüz** Öksüz. Anası veya hem anası hem babası ölmüş olan. (Kİ-ASV.) **ösüz** Öksüz. (DS: -Gaz.; Çomaklı, Korkuteli-Ant.) **ösgüz** Öksüz. (DS: Kesirik -El.)
- **sāwçı** Oğuz lehçesinde dünürler arasında haber getirip götüran elçi. (DLT 512/411-634/530) **savcı** Sözcü, mektupçu. (DS: Bayadı, -Or.)
- **söbi baş** Baş yuvarlak olmayan (insan). (DLT 540/441) **söbü** Yumurta biçimi, oval: Sobe yüzlü, sobe tabak. (DS: Uluborlu, Eğridir ve köyleri, Uluğbey, Senirkent -İsp.; Tepeköy, Torbalı-İz.; -Mn. ve çevresi; Avasköy, Edremit -Ba.; Sarıcaeli -Çkl.; Yenişehir -Brs.; Alayunt -Kü.; Arıcaklar, Gölpazarı, Dodurga, Bozüyük -Bil.; Dinek, Sivrihisar, Tokat -Es.; Kandıra -Kc.; İğneciler, Mudurnu -Bo.; Tosya -Ks.; -Çkr.; Kargı -Çr.; Yıldızeli, Koyulhisar -Sv.; Yerköy -Yz.; Bahçeli, Bor -Nğ.; Ermenek -Kn.; Karaisalı -Ada.; Mut ve köyleri, Çağrı, Silifke, Tarsus, Civan yaylağı -İç.; Serik -Ant.; Ula -Mğ.; Lüleburgaz -Krk.; Karamahmet, Çorlu -Tk.)
- **sökel** Oğuzcada hasta. [*sökel oñultı*] (hasta iyileşti) (DLT 116/104-199/170-268/235-286/245-524/425-567/467-616/511-569/469) **sökel** Güçsüz, düşkün. (DS: Yakasinek -Af.; Aydoğmuş -

Isp.; Söğüt, Orhaneli -Brs.; Alayunt -Kü.; -Es.; -Ks.; Çerkeş -Çkr.; -Sm.; Merzifon -Ama.; Ünye, Perşembe-Or.)

●**sürtük** işler Sürtülen ve sürten kadın (lezbiyen?).(DLT 240/208) **sürtük** Hoppa, oynak, ahlâksız kadın. (DS:Yukarıseyit, Çal -Dz.; Peşman, Daday -Ks.; -Tr. ve çevresi; -Rz.; Yoncalı, Şavşat -Ar.; İrişli, Bayburt, Sarıkamış -Kr.; Mersin ve köyleri -İç.)

●**tetig** Zeki. [Ana.sı tewlüg yuwka yapa.r oğlu tetig koşa kapa.r] (Anne hile yaparak (ekmeği) ince pişirir; çocuk da zekidir, onları ikişer ikişer kapar.) (DLT 458/362) **tetig** Uyanık, açık göz, zeki. (DS: EİA -Ed.; Eğridir ve köyleri -Isp.; -Brd.; Çöplü, Çivril, Tavas -Dz.; Eymir, Bozdoğan -Ay.; Ödemiş -İz.; Kemaliye, Alaşehir -Mn.; Fili, Biga -Çkl.; Tokat -Es.; Akyazı ve çevresi -Sk.; İskilip -Çr.; -Sn.; -Sm.; Perşembe ve köyleri, Bayadı -Or.; Tirebolu -Gr.; -Tr. ve çevresi; -Rz.; -Ezc.; Nizip -Gaz.; Göksun, Afşin -Mr.; Hacıilyas, Koyulhisar, Maksutlu, Şarkışla -Sv.; Çamilli, Ayaş -Ank.; Bor, -Nğ.; Ermenek -Kn.; Mut ve köyleri -İç.; Milas -Mğ.; Lüleburgaz -Krk.)

●**yañşak** Geveze, hezeyan şeklinde çok konuşan.[yañşak er] (geveze adam) (DLT 612/505) **yañşaq/yanşak** Geveze, densiz, yersiz konuşan. (DS: İleydağı, Uluborlu -Isp.; Karamanlı, Tefenni -Brd.; Honaz, Dedeköy, Çal köyleri, Çardak, Çöplü, Çivril, Oğuz, Acıpayam-Dz.; Eymir, Bozdoğan -Ay.; -İz.; Alaşehir, Dombaylı, Salihli -Mn.; -Ba.; -Kü.; İnönü, Kümbet, Seyitgazi, Söğüt -Bil.; Alayunt -Kü.; Darıca, Kandıra -Kc.; Yazıhamit, Taşköprü -Ks.; Kurşunlu -Çkr.; -Sm.; Çayağzı, Şavşat -Ar.; Yayladağ, Antakya -Hat.; Sirkeli, Çubuk -Ank.; Zencidere -Ky.; Bor -Nğ.; Ereğli -Kn.; Mut ve köyleri -İç.; Alanya, Elmalı -Ant.; Fethiye -Mğ. ilçe ve köyleri; Vize -Krk.; -Tk.) **yansak** Geveze, densiz, yersiz konuşan. (DS: Lâpseki Çkl.)

●**yapuşgan** Yapışma âdeti olan. [ol er ol ıška yapuşga.n] (işlere yapışma âdeti olan adam odur.) (DLT 467/371) **yapışkan** Arsız, sırnaşık kişi. (DS: Yayla, Karaburun-İz.; Ünye-Or.; -Nğ.)

6. Anadolu Ağzlarında İnsan Niteleyicisi Olarak Farklı Anlamda Kullanılan Kelimeler

●**anaç** Anne gibi akıllıca davranan küçük kız. (Küçük kıza sevgi ifade etmek için kullanılır.) (DLT 38/25) **anaç (1)** İhtiyarlamış, kocamış adam. (DS: Kurşunlu, Gölpazarı -Bil.) **(2)** Evlenmemiş, yaşlanmış kız. (DS: -Ba.; Çavuşköy, Babaeski -Krk.) **(3)** Orta yaşlı, ergin, olgun kadın. (DS: Ünye-Or.; Ardanuç köyleri-Ar.) **(4)** Kurnaz, tecrübeli, bilgili. (DS: Kurna -Brd.; Bozdoğan -Ay.; Falaka, Bayındır, Bornova -İz.; Düzce -Bo.; Kargı -Ks.; Kurşunlu -Çkr.; -Çr.; Boyabat -Sn.; Alaçam -Sm.; Eraslan -Ama.; Zile -To.; Çayağzı, Şavşat, Ardanuç köyleri -Ar.; Kızılçakçak, Arpaçay, Göle, Ardahan, -Kr. ve çevresi; Çepni, Gemerek, Zara -Sv.; Mucur -Nş.; Kaynarca, Bor, -Nğ.; Karaman, Güvenç -Kn.; Elmalı -Ant.) **(5)** Serbest hareketli, başına buyruk, eksik terbiyeli kız veya kadın: Bu kız amma da anaç olmuş ha... (DS: Eymir, Bozdoğan -Ay.; -Ks.; Meydan, Mut -İç.) **anaş** Kurnaz, tecrübeli, bilgili. (DS: Bağlı, Eğridir -Isp.; Bağyaka, Çavdır, Finike-Ant.; Fethiye ve köyleri -Mğ.) **aneç** Kurnaz, tecrübeli, bilgili. (DS: Şarkıkaraağaç -Isp.) **aneş** Kurnaz, tecrübeli, bilgili. (DS: Ürkütlü, Bucak -Brd.; Bağyaka, Çavdır, Finike-Ant.)

●**apa** Ata, ecdat, büyük. [kişi: oğlnta: üze: (e)çüm (a)pam: bum(i)n k(a)g(a)n: işt(e)mi k(a)g(a)n: ol(u)rm(i)ş] [İnsanoğullarının üzerine (de) atalarım dedelerim Bumin Hakan (ve) İştemi Hakan (hükümdar olarak) tahta oturmuş] (OA KT D1/ KT D13/ BK D3/ BK D12/ KT D19/ BK D16/ BKT G13/ KT B) **apa(1)** Yürümesi gerektiği hâlde yürüyemeyen çocuk.

(DS: İncesu, Dinar -Af.) (2) Sağır, dilsiz. (DS: Çayeli köyleri -Rz.) (3) Aptal. (DS: Çayeli köyleri -Rz.)

● **aruk** Yorgun (adam). [aruk er] (DLT 45/31-134/117-151/131-278/242) **aruk** Zayıf, cılız, sısska. (DS: Misebolu, Mudanya -Brs.; Safranbolu -Zn.; İnebolu, Peşman, Daday, -Ks.; -Sn.; Terme -Sm.; Zile, Farmi -To.; Ünye köyleri, Ulubey, -Or.; Şebinkarahisar, Hisarüstü, Düzköy, Keşap, -Gr.; -Tr. köyleri, Çayeli köyleri, Dağınksu, Gündoğdu, -Rz.; Yeniköy, Hafik, Hacılyas, Koyulhisar, Kınık Suşehri -Sv.; Gazipaşa -Ant.)

● **baştak** Tepesi açılmış (erkek). [baştak er] (DLT 178/152) **baştak** Başı açık. (DS: Merzifon -Ama. ve köyleri)

● **baran** Oğuzcada, devamlı olarak evine giden. (DLT 28/13) **baran** Yüksek, ulu. (DS: Bakırköy, Ödemiş -İz.)

● **baz** Bağımlı, tabi. [b(i)r(i)ye: t(a)bg(a)ç: bod(u)n: y(a)gı: (e)rmiş: yır(i)ya: b(a)z k(a)g(a)n: tokuz og(u)z bod(u)n: y(a)gı (e)rm(i)ş] [Güneyde Çin halkı düşman imiş, kuzeyde bağımlı Hakan, Dokuz Oğuz halkı, düşman imiş] (OA KT D14/ BK D12/ KT D16) **baz** İri, büyük, gösterimli, güçlü kuvvetli. (DS: -Kü.; Ayancık -Sn.; Afşin -Mr.; Kuzuculu, Dörtöl -Hat.; -Yz.)

● **beçel** Bızırı geniş kadın, hadım edilmiş erkek. (DLT 198/169) **beçel** Sakat insan veya hayvan. (DS: Bolvadin -Af.; Ağlı, Küre, İnebolu -Ks.; -Sn.)

● **bileklig** Güçlü bileğe sahip olan, bilekli. [bileklig er] (DLT 606/498) **bilekli** Bilezikli. (VTAA)

● **çakır** Mavi, gök gözlü. (DLT 183/156) **çakır** Yeşil gözlü kumral kimseler için kullanılan niteleme. (KİASV.; EİA -Ed.; SİYA: Silistre (Silistra), 255)

● **çakrak** Kel. [Çaxşa.k üze ot bolma.s; çakra.k bile uwut bolma.s] (Dağın taşlık yerinde ot yoktur; keladamda ise haya yoktur.) (DLT 236/205) **çakrak** Mavi gözlü. (DS: Abat, Banaz -Uş.; -Gr.)

● **çomak** Uygurlara ve bütün kâfirlere göre Müslüman. [çomak eri] (Müslüman adam) (DLT 191/164-265/233) **çomak** (1) Kendini beğenen (kimse). (DS: -İç.) (2) Ukalâ, bilgiç. (DS: Silifke -İç.) (3) Küçük, tıknaz ve kısa boylu. (DRTAS. 78)

● **elgin** Yolcu. (DLT 26/12-387/304-460/364-479/383) **elgin** Cimri. (DS: Bozkır, -Kn.)

● **elgiñ** Yolcu. (DLT 34/20) **elgin** Cimri. (DS: Bozkır, -Kn.)

● **endik** Ebleh, aptal. [Endik üme ewligni ağırla.r] (Ebleh misafir ev sahibini ağırlar) (DLT 65/52-66/52) **endik** Utangaç, sıkılğan. (DS: Bayralar-Ant.; Eldirek, Fethiye -Mğ.)

● **katun** Katun, kağan eşi. [k(a)ñ(i)m: ilt(e)r(i)ş k(a)g(a)n(i)g: ög(ü)m: ilbilge k(a)tun(u)g: t(e)ñri: töp(ü)sinte: tut(u)p: yüg(e)rü: kötürm(i)ş (e)r(i)nç] [babam İleriş Hakamı (ve) annem İltilge Hatunu göğün tepesinde tutup (daha) yükseğe kaldırmışlar muhakkak ki] (OA KT D11/ KT D25/ BK D10/ BK D21/ KT K9/ KT D31) **hatunu** Yaşlı yenge. (DS: -Ezc.)

● **inga** Rezil (kimse). [inga er] (rezil, değersiz adam) (DLT 76/64) **inga** Küçük çocuk. (DS: Kıbrıs, Çubuk -Ank.)

- **il** Kötü. (DLT 36/23) **il** Yabancı. (DS: Ekse, Çal -Dz.; Dombaylı, Salihli -Mn.; Burhaniye -Ba.; -Kü.; -Çr.; Tokat -Es.; -Yz.; Çanilli, Ayaş, Hasanoğlu -Ank.; -Ky.; Bayındır, Beyşehir, Zıvarık, Silile, Morcalı, Karaman -Kn.; İncekum, Silifke -İç.; Bağyaka, Finike -Ant.)
- **iwek** Acele eden, aceleci. [Ersek erke tegme.s iwek ewke tegme.s] (Acele eden orospular acele ettikleri için, çoğunlukla erkek bulamazlar. Bu yüzden istedikleri şartları bir araya getiremezler) (DLT 64/51-73/60-274/239) **ivek** Sinsi. (DS: Kösektas, Hacıbektaş -Nş.)
- **kart** Huysuz. (DLT 172/148) **gart** Yaşlı, ihtiyar (kimse). (DS: Güney, Çeltek, Yeşilova -Brd.; Oğuz, Acıpayam-Dz.; Peşman, Daday -Ks.; -Sm.; Uluşiran, Şiran -Gm.; Çanilli, Ayaş -Ank.) (2) Kaba (kimse). (DS: -Sv.) **gard** Yaşlı, kart. (BKBT) **gärt** Yaşlı, Kart. (DRTAS. 141)
- **kırgıl** Yaşını başını almış (adam). [kırgıl er] (yaşını başını almış adam) (DLT 242/211) **kırgıl** Kır saçlı insan ya da kır tüylü hayvan. (DS: Nizip -Gaz.)
- **kırt** Kötü huylu, cimri. [kırt kişi] (kötü huylu ve pinti kimse) (DLT 172/148) **kırt** Küçük: Bunun askere alınmamasının sebebi daha kırttır. (DS: Urla-İz.; -Ank.)
- **kırık** Topal, çolak. (DLT 192/164) **kırık** (1) Kadının yasalara ve törelere aykırı olarak ilgi kurduğu erkek sevgili: Kadını kırığı ile gezerken yakalamışlar. (DS: Bağilli, Gelendost, Eğridir ve köyleri, Yalvaç -İsp.; Başpınar, Tefenni -Brd.; Çöplü, Çivril, Kösten, Honaz-Dz.; Narlıdere-İz.; -Kü.; -Es.; Gemerek -Sv.; -Yz.; Çelebi, Karabekir, Keskin-Ank.; Köşker-Krş.; Hisarcık, Tacin, Develi, Pınarbaşı -Ky.; Bahçeli, Bor -Nğ.; Beyşehir, Ermenek -Kn.; Çukurova -Ada.; Navdalı, Mut, Tekeler, Silifke, Anamur, Mersin -İç.; Elmalı ve Korkuteli çevresi-Ant.; Lüleburgaz -Kr.) (2) Yolsuz birleşmelerde arabulucu erkek: Karıyı kafeslemek için kırığını bulmak gerek. (DS: Kemaliye, Alaşehir -Mn.) (3) Cinsi sapık. (DS: Beşiktaş -İst.) (4) Hafif, hoppa: Şu kız pek kırık. (DS: Milas -Mğ.)
- **kıyık** Sürekli sözünde durmayan. (DLT 518/417) **kıyık** Güzel, biçimli, yakışıklı, düzgün giyimli. (DS: Temürlü -Krş.)
- **köñüllüg** Akıllı, kalbi uyanık olan. (DLT 44/30-604/496) **gönüllü** Gönüllü. (BTGA.391:Gümölcine-Mehrikoz)
- **kutsuz** Hiç şansı olmayan, talihsiz olan. [kutsuz kuğugka kirse kum yaga.r] (Hiç şansı olmayan, talihsiz, kuyuya girerse üzerine kum yağar.) (DLT 230/200) **kutsuz** Uğursuz. (DS: Düzce -Bo.; -Ank.)
- **osal** Bir işte gafil olan. [osa.l kişi] (bir işte gafil olan insan.) (DLT 73/61) **osal** (1) Bayağı, kötü. (DS: Karaçay, Başköy, Kadınhanı -Kn.) (2) İşe yaramaz, zayıf. (DS: Kadıçiftliği -İst.) **usal** Tasalı, kaygılı. (ÖDTAS. 259. Deliorman)
- **ögsüz** Şaşkın. (DLT 61/47) **öksüz** Anlayışsız. (DS: -Ks.)
- **silig** Zarif, temiz, yakışıklı ve güzel konuşan (adam). [silig er] (Zarif, temiz, yakışıklı ve güzel konuşan adam) (DLT 196/168) **silik** (1) Onursuz, şerefsiz (adam). (DS: Çal-Dz.; -Kü.; Düzce -Bo.; Çepni, Gemerek -Sv.; Bor -Nğ.; Ermenek -Kn.; Yeniköy, Osmaniye -Ada.; Silifke -İç.) (2) Hoppa, ahlaksız (kadın). (DS: Kızılcaölük-Dz.; Bor -Nğ.) (3) Şımarık (kimse). (DS: Tavşanlı -Kü.; -Sv.) (4) Sapık. (DS: Çepni, Gemerek -Sv.) (5) Uysal (kimse). (DS: Bor -Nğ.) (6) Geveze. (DS: -Sv.; -Ky.)

- sökel** Oğuzcada hasta. [*sökel oñultı*] (*hasta iyileşti*) (DLT 116/104-199/170-268/235-286/245-524/425-567/467-616/511-569/469) **sökel** Sakat. (DS: -İz.; İskilip -Çr.; Merzifon -Ama.)
- taşaklıg** Taşaklı (kişi). [*taşaklıg er*] (*taşaklı kişi*) (DLT 249/218) **taşaklı** Yiğit. (DS: -Md.)
- tezig** İştten kaçan (adam). (DLT 194/167) **tezik** Çabuk, tez. (DS: Yalvaç -Isp.; Pirinççeşme, Malkara -Tk.)
- tok** Tok gözlü. [*türük: bod(u)n: tok (a)rk(u)k s(e)n: āçs(ı)k: tos(ı)k öm(e)z s(e)n: bir: tods(a)r: āçs(ı)k: öm(e)z s(e)n: (a)nt(a)g(ı)ñ(ı)n*] [(*Ey Türk halkı, (sen) tok (gözlü ve) aksisin: Açlığı tokluğu düşünmezsin: bir (de) doyarsan açlığı (hiç) düşünmezsin. Böyle olduğun*] (OA KT G8) **tok** Başında saç bulunmayan (adam). (DLT 167/144) **tok** Kibirli, burnu büyük. (DS: Bağlıllı, Eğridir -Isp.; Avanos -Nş.) **tok** Aç olmayan, tok. (EİA-Ed.; ÖDTAS. 251. Deliorman)
- tölek** Oğuzcada gönlü rahat ve sakin, aldırışsız. [*Aç iwek tok tölek*] (*Aç olan yemek için acele eder; tok olan rahattır, yemeğin gecikmesine aldırmaz.*) (DLT 195/167) **tölek** Kurnaz açık göz, düzensiz. (DS: Ortaköy, Gelibolu -Çkl.; Kilis, Nizip -Gaz.; Gemerek -Sv.; Karacaören, Bahçe -Ada.)
- tutgun** Tutsak, esir. (DLT 106/96-11/100-220/190-376/296) **tutkun** (1) Ana, baba vb. kimseye bağlı, düşkün. (DS: -Çr.) (2) Zengin, paralı. (ÖDTAS. 254. Deliorman) (3) Birine tutulmuş olan, âşık. (ÖDTAS. 254. Deliorman)
- tutuk** İğdiş edilmiş, hadım. (DLT 191/163) **tutuk** (1) Utangaç. (DS: Bornova-İz.; Kurşunlu -Çkr.; Şihlar, Ulubey-Or.) (2) Görevli, işyar. (DS: Bayburt -Gm.) (3) Felçli. (BTGA. 420: Gülmülcine-Karagözlü)
- tüşük** Tembel ve seviyesiz. [*tüşük kişi*] (*tembel ve seviyesiz kimse*) (DLT 195/167) **düşük** (1) Aşağılık, bayağı (kimse). (DS: Düzce -Bo.) (2) Ahlâksız kadın. (DS: Navlu, Yeşilova -Brd.) (3) Hali, tavrı, giyinişi biçimsiz, düzensiz (kimse). (DS:-Sn.; Uluşiran, Şiran -Gm.)
- yabız** Kötü, fena. [*içre: (a)şs(ı)z: t(a)şra: tons(u)z: y(a)b(ı)z y(a)bl(a)k: bod(u)nta: üze: ol(u)rt(u)m*] [(*Tam tersine*) *karnı aç, sırtı çıplak, yoksul ve sefil (bir) halk üzerine hükümdar oldum*] (OA KT D26/ BK D21) **yabız** Zayıf, güçsüz. (DS: Eğin -Ml.)
- yablak** Kötü, fena. [*içre: (a)şs(ı)z: t(a)şra: tons(u)z: y(a)b(ı)z y(a)bl(a)k: bod(u)nta: üze: ol(u)rt(u)m*] [(*Tam tersine*) *karnı aç, sırtı çıplak, yoksul ve sefil (bir) halk üzerine hükümdar oldum*] (OA KT D26/ BK D21) **yablak** Korkak. (DS: Tavas -Dz.)
- yalgu** Oğuzcada rezil alçak. (DLT 458/362) **yalgı** Yalnız. (DS: Kırıklı, Karaisalı -Ada.)
- yapuşgak** Her işe karışan adam. (DLT 466/370) **yapışak** Arsız, sırnaşık kişi. (DS: Yalvaç-Isp.; Düzce, İğneciler, Mudurnu -Bo.; Milas -Mğ.)
- yawuz** Kötü, bozuk, zavallı, zayıf. [*ödlek kamug kewredi/ erdem arıg sewredi/ yunçığ yawuz tawradı/ erdem begi çertilü.r*] (*Zaman zayıfladı, erdem azaldı. Erdem beyi öldükten sonra zayıf ve tembel olan güçlendi.*) (DLT 64/50-129/114) **yavuz** İyi, güzel, iyi huylu. (DS: -Bolvaadin -Af.; Hortma, Acıpayam, Derbent, Buldan-Dz.; Bozdoğan -Ay.; -İz. İlçe ve köyleri; -Mn. ve çevresi; Yağlılar, İvrindi, Yeniköy, Susurluk -Ba.; -Çkl.; Tirilye, Mudanya, Karsak -Brs.; Yenipazar, Gölpazarı, Pazarcık, Bozüyük -Bil.; Tokat, Bozan -Es.; Kandıra -Kc.; Hacıilyas, Koyulhisar -Sv.; -Ank.; Bor -Nğ.; Milas ve köyleri -Mğ.)

● **yirük** İki deliği birleşmiş olan kadın. (DLT 452/355) **yürük** Cinsel isteği fazla. (DS: Yalvaç -Isp.)

● **yolagçı** Öncü. [çorakka: tegip: yolagçı: erig: [.....]: keçenke: tegi [.....]/[susuz (araziye) geçtim. Çorak (arazi)ye varıp öncü askerleri.....Keçen'e kadar.....] (OA BK GD) yolcu **yolakçı** Gezgini, gezgini durumda olan (kimse): Şu dipili günde yolcu yolakçı olanların Allah yardımcısı olsun. (DS: Bor -Ng.)

● **yolsuz** Yolunu kaybeden. (DLT 461/366) **yolsuz** (1) Kötü yola düşmüş kadın. (DS: Eğridir -Isp.; Yukarı Seyit, Çal-Dz.; Bozdoğan -Ay.; Alaşehir -Mn.; Tokat -Es.; Maçka ve köyleri -Tr.; -Rz. ve merkez köyleri; Aşıklar, Ardanuç -Ar.; Milas -Mğ.) (2) Parasız. (DS: Çal-Dz.; Bozdoğan -Ay.; Bergama-İz.; Alaşehir -Mn.)

● **yügrük** Oğuzlarda zeki, akıllı ve faziletli. (DLT 464/368) **yügrük** (1) Güçlü, çevik, çalışkan, eline ayağına çabuk. (DS: Cebel, Eğridir -Isp.; Alaşehir -Mn.; -Çr.; Merzifon ve köyleri -Ama.; Koyulhisar, Gürün, -Sv.; Çavuşçu, Ilgın, Bayındır, Beyşehir -Kn.; -İç. ilçe ve köyleri) (2) Yürekli. (DS: Tr.) (3) Cinsel isteği fazla. (DS: Yalvaç -Isp.) (4) Gebe. (DS: Uğurlu, Ermenek -Kn.)

7. Anadolu Ağızlarında İnsan Niteleyicisi Anlamının Dışında Farklı Bir Anlamda Kullanılan Kelimeler

● **akı** Cömert. (DLT 57/43) **akı** (1) Kardeş. (DS: Ekse, Çal-Dz.; Mustafakemalpaşa -Brs.) (2) Yumurtanın beyazı. (DS: Kayapa -Ed.)

● **ala** Cüzzamlı adam. (DLT 53/39- 58/44) **ala** (1) Karla örtülü yerde açıkta kalan toprak parçası. (DS: Büyük Karapınar, Ermenek -Kn.) (2) Al karışık, allı: Ala keklik gibi sekiyor. (DS: Dereçi-ne, Sultandağı -Af.) (3) Siyahla beyaz karışık renk, siyahlı beyazlı. (DS: Gelibolu -Çkl.)

● **alçak** Yumuşak huylu, zarif. [Alp yagı. da alçak çoğı. da] (Yiğit, düşmanla karşılaşmada; yumuşak huylu, münakaşada sınıdır) (DLT 33/19-63/49) **alçak** Dere boyu, düz otlak yer, vadi: Hayvanları alçakta gördünüz mü? (DS: Karapınar, Çaycuma -Zn.) **alçak** Ova. (DRTAS.8)

● **aluk** Oğuz lehçesinde güçlü, dayanıklı adam. [aluk er] (DLT 46/32) **aluk** (1) Eğer, semer, palan, hayvanın beline konulan eski çul. (DS: Gümenüz, Alaçam -Sm.; Efte -Ama.; Tekke, Erbaa -To.; Düzköy, Keşap-Gr.; Keşanuz-Ank.) (2) Yırtık, çok eski, partal (giyim eşyası, yatak yorgan). (DS: Osmancık-Çr.; -Ama. köyleri; Meğdun, Reşadiye, Kızılköy -To.; Eynesil köyleri, Gö-rele, Çandır -Gr.; Hacıilyas, Koyulhisar -Sv.)

● **anaç** Anne gibi akıllıca davranan küçük kız. (Küçük kıza sevgi ifade etmek için kullanılır.) (DLT 38/25) **anaç** Analasmış, çok yavru doğurmuş, yaşlanmış, kümes hayvanı, kuş ve evcil memeli hayvan. (DS: Dişli, İshaklı, Bolvadin, Kızılköy, Dinar -Af.; Eşme ve çevresi -Uş.; Yalvaç ve köyleri, Yassıviran, Senirkent, Uluborlu, Gelendost, Gönen, Senir -Isp.; Yeşilova köyleri, Kavuncu, Gölhisar, -Brd. ve köyleri; Yeşilyuva, Alâattin, Acıpayam, Ekse, Bekilli, Çal, İğdir, Çıtak, Çivril, Sarayköy köyleri -Dz.; Eğridere, Kuyucak, Hamzabali, Sürez, Eymir, Bozdoğan -Ay.; Tepeköy, Torbalı, Çandarlı, Bergama, Bornova -İz.; Çepni, Turgutlu, Alaşehir, -Mn.; Bandırma, Edremit, -Ba. ve çevresi; Evreşe, Gelibolu, Çan, Bayramiç -Çkl.; Mustafakemalpaşa, İnegöl, -Brs.; Beşkarış, Gecek, Altıntaş, Simav -Kü.; Sivrihisar, -Es. köyleri; Darıca, Gebze, Kandıra -Kc.; Düzce, Gerece, Dadıç -Bo.; Akyazı çevresi -Sk.; Yeniköy, -İst.; Bartın, Aliköy, Karapınar, Çaycuma, Kirpe, Safranbolu -Zn.; İnebolu, -Ks.; Kurşunlu -Çkr.; -Çr.; -Sn.; Çar-

şamba, Alaçam -Sm.; Merzifon ve köyleri, Varay -Ama.; Tekneli, Zile, Oktap, Kunduzağılı, Ar-
tova, -To. ve çevresi; Karakuş bucağı köyleri, Ünye, Akkuş köyleri, Zile, Mesudiye, Danışman,
Fatsa, -Or. ve köyleri; Maçka köyleri, Beşikdüzü, Vakfikebir -Tr.; Havsu, Kelkit, -Gm. ve köyle-
ri; Ersis, Yusufeli, Şavşat köyleri, Ardanuç ve köyleri -Ar.; Kızılçakçak, Arpaçay, Toreshev,
Ardahan, Iğdır ve çevresi -Kr.; Küpesi -Ezc.; Ağın -El.; Arapkir -Ml.; -Ur.; Kilis, Lohan, -Gaz.;
-Mr. çevresi; Reyhanlı ve Amik ovası Türkmenleri, Kırıkhan, Gâvurdağı, Yayladağı köyleri,
Antakya -Hat.; Telin, Gürün, Çepni, Gemerek, Hacıilyas, Koyulhisar, M. Hüyük, Ortaköy, Şar-
kışla, Vazıldan, Divriği, Zara, -Sv.; Sorgun, -Yz. köyleri; Çanılı, Ayaş, Solakuşağı, Şereflikoç-
hisar, Yaraşlı, Haymana, Kızılcahamam -Ank. köyleri; Avşar aşireti, Pınarbaşı, Mahzemin -Ky.;
Kaynarca, Bor, -Nğ.; Ermenek, Gaziler, Hadım, Karaman, Akşehir, Tömek, -Kn.; Silifke, Mey-
dan, Mut, Anamur, Namrun, Tarsus -İç.; Elmalı, Çukurbağ, Kaş, -Ant.; Genek, Yatağan, Yaka-
bağ, Fethiye, Orhaniye, Marmaris, Milâs -Mğ.; Kayapa, Lalapaşa -Ed.; Kıbrıs, Kerkük) (2)
Çok oğul vermiş arı. (DS: Yassıviran, Senirkent -Isp.; Kurna -Brd.; Ardanuç ve köyleri -Ar.;
Divriği -Sv.) (3) Kuvvetli sağlam. (DS: Karamürsel -Kc.) (4) Ana kalıpla dökülmüş büyük ker-
piç. (DS: Yeşilyuva, Acıpayam-Dz.; Küperi, -Ezc.; Hozat -Tn.; -El.) (5) Çok beslenmiş, iri, dol-
gun: Anaç bir tavuk aldım. (DS: Eşme -Uş.; -Brs.; Gecek, Altıntaş -Kü.; Düzce -Bo.; Hamitabat,
Lüleburgaz -Krk.) (6) İyi cins damızlık hayvan, boğa. (DS: Fili, Biga -Çkl.; Nurgâh, İspir -
Ezm.; Belkıs, Serik-Ant.) (7) Aşı yapılan dal, gövde. (DS: Senirkent, Uluborlu, Gelendost, Gö-
nen -Isp.; Alâattin, Acıpayam, Bekilli, Çal,-Dz.; -Mn.; Eğrigöz, Emet -Kü.; Kirazlı, Güneyce -
Rz.) (8) Köklü, eski: Bu anaç bir ağaçtır. (DS: Gelibolu -Çkl.; Hayati, Erbaa -To.; Lohan -Gaz.)
(9) Çelik çomak oyununun büyük sopası. (DS: Antakya -Hat.) (10) Su arkı, bent. (DS: Koyulhi-
sar -Sv.) (11) Bakımlı, verimli toprak. (DS: Maçka köyleri -Tr.) (12) Kağnı tekerleğinin orta
kısımları. (DS: Küperi -Ezc.) **anac** (1) Analanmış, çok yavru doğurmuş, yaşlanmış, kümes hayvanı,
kuş ve evcil memeli hayvan. (DS: Harşit bucağı köyleri, Torul -Gm.) (2) Çok doğuran iyi cins
hayvan. (DS: -Ada.) (3) Yaşlıklılık denilen bir çeşit kuş. (DS: Kerkük) **anaş** Analanmış, çok
yavru doğurmuş, yaşlanmış, kümes hayvanı, kuş ve evcil memeli hayvan. (DS: Söğüt, Tefenni -
Brd.; Kızılca, Tavas, İsabey, Çal -Dz.; Cumayarı -Zn.; Kalafka -Tr.; Bağyaka, Çavdır, Finike -
Ant.; Fethiye ve köyleri -Mğ.) **aneş** Analanmış, çok yavru doğurmuş, yaşlanmış, kümes hayvanı,
kuş ve evcil memeli hayvan. (DS: İshaklı, Bolvadin -Af.; Şarkikaraağaç -Isp.; Yeşilova köyleri,
Tefenni, Hacılar -Brd.; Darıveren, Oğuz, Acıpayam, Karahisar, Tavas, Bulkaz, Çivril -Dz.;
Hereke, Ulamış, Seferihisar -İz.; Yenice, Emet -Kü.; Cumayarı -Zn.; Zile -To.; Hasanlar, Milâs,
Ula -Mğ.) (2) Aşı yapılan dal, gövde. (DS: Eğrigöz, Emet -Kü.) **aneş** Analanmış, çok yavru do-
ğurmuş, yaşlanmış, kümes hayvanı, kuş ve evcil memeli hayvan. (DS: Çelteke, Yeşilova -Brd.;
Bağyaka, Çavdır, Finike -Ant.)

●**apa** Ata, ecdat, büyük. [kişi: oğlın: üye: (e)çüm (a)pam: bum(ı)n k(a)g(a)n: işt(e)mi
k(a)g(a)n: ol(u)rm(ı)ş] [İnsanoğullarının üzerine (de) atalarım dedelerim Bunun Hakan (ve)
İştemi Hakan (hükümdar olarak) tahta oturmuş] (OA KT D1/ KT D13/ BK D3/ BK D12/ KT
D19/ BK D16/ BKT G13/ KT B) **apa**(1) Arife günü. (DS: Dz.) (2) Şimdi, sonra: Apa ben ne iş
göreyim? (DS: Balıklı, Şavşat-Ar.) (3) Ağabey. (DS: Yaylagöne -To.)

●**aruk** Yorgun (adam). [aruk er] (DLT 45/31-134/117-151/131-278/242) **aruk** (1) Suyolu, ark.
(DS: Gürün -Sv.) (2) Çürümüş, fazla olmuş, çürümeye yüz tutmuş. (DS: Ünye-Or.; Görele-Gr.)

●**atım** Usta atıcı, nişancı. [atım er] (DLT 50/35-470/376-610/502) **atım** Lokma: Gel bir atım
aliver. (DS: Mersin ve çevresi -İç.)

●**baran** Oğuzcada, devamlı olarak evine giden. (DLT 28/13) **baran** Oğuzcada, devamlı olarak evine giden. (DLT 28/13) **baran** Üzüm, meyve ağaçları ve bitkilerin dizisi. (DS: Sarayköy köyleri-Dz.; Lapseki-Çkl.; -Kr.; -Ezc.; Kesirik, -El.; -Ur.; Kilis, -Gaz.; -Mr.; Reyhanlı ve Amik ovası Türkmenleri, -Hat.; Gürün -Sv.; Osmaniye -Ada.; Dört Yol -Hat.)

●**basınçak** Zayıf, ezik (adam). [*basınçak er*] (DLT 250/220) **basıncak** (1) Merdiven, el merdiveni, merdiven basamağı, iskele. (DS: Tekkeler, Silifke -İç.) (2) Baskına uğramak. (DS: Ürkütlü, Bucak -Brd.) (3) Esir etmek. (DS: Elmalı -Ant.) (4) Tesir etmek. (DS: Elmalı -Ant.)

başlıg Mağrur, gururlu. [*tizl (i)g(i)g: sökürm(i)ş: b(a)şl(i)g(i)g: yük(ü)ntü[rm(i)ş: k(a)ñ(i)m k(a)g(a)n: (a)nça il(i)g] [dizlilere diz çöktürmüş, başlılara (mağrurlara) baş eğdirmiş. Babam hakan, öylece devleti (kurup)]*] (OA KT D15/ KT D18/ KT D2/ BK D13/ BK D16/ BK D3/ BK K10) **başlı** (1) Olgunlaşmış, baş tutmuş (çıban için). (DS: Dereçine, Sultandağı -Af.) (2) Sağlam, gerçek, tutarlı: Ölanı başlı bi işe yerleştirdik. (DS: Dereçine, Sultandağı -Af.) (3) Başlanmış bitirilmemiş: İşim başlı galdı. (DS: Afşar, Pazarören, Pınarbaşı -Ky.) (4) Tepeleme dolu. (DS: Antakya ve çevresi -Hat.; -Gaz.)

●**baz** Bağımlı, tabi. [*b(i)r(i)ye: t(a)bg(a)ç: bod(u)n: y(a)gı: (e)rmiş: yır(i)ya: b(a)z k(a)g(a)n: tokuz og(u)z bod(u)n: y(a)gı (e)rm(i)ş*] [Güneyde Çin halkı düşman imiş, kuzeyde bağımlı Hakan, Dokuz Oğuz halkı, düşman imiş] (OA KT D14/ BK D12/ KT D16) **baz** (1) Somun biçimine konmuş ekmek veya yufka hamuru. (DS:-Ezm.) (2) Sacda veya fırında pişirilmek üzere genişçe açılmış yufka. (DS: Havsa, Kelkit -Gm.; Zara -Sv.) (3) Vücut. (DS: Şabanözü, Polatlı -Ank.) (4) Bir yara dolayısıyla şişen bacak arasındaki ve koltuk altındaki bezler: –Bazım şişti de ne kadar ağrıyor. –Bir yerinde yara mı var? (DS: Amik, Gâvurdağı, Kırıkhan -Hat.) (5) İşlenmemiş tarla. (DS: Zana -Ama.) (6) Sarı renkli, büyük bir çeşit yabancı arı. (DS: Ersis, Yusufeli -Ar.)

●**beglik** Bey olmaya layık, bey olacak. [*siñüküñ: t(a)gça: y(a)tdı: b(e)gl(i)k: urı ogl(u)ñ: kuul: boltı*] [kemikleriniz dağlar gibi yığıldı, bey olacak erkek evladınız köle oldu] (OA KT D24/ KT D7/ BK D20/ BK D7) **bēlik** Beylik. Bey olma durumu. (KİASV.)

●**boş** (Kadın için) boşanmış. (DLT 166/143-497/398) **boş** Koyunun yahut keçinin böğür etleri dikilip içine üzüm pirinç vs. doldurularak fırında pişirilmek suretiyle yapılan yemek. (DS: Silifke -İç.)

●**böñ** İri ve kaba (insan). [*böñ kişi*] (iri ve kaba adam) (DLT 599/491) **bön** Öğütülmüş kahve. (DS: -Isp.; Eynes, Sertaç -Brd.; Akçaköy, Yeşilova -Brd.; Sivrihisar -Es.; -Çr.; Belveren, Besni -Ml.; -Ur.; -Mr.; Kilis -Gaz.; Gürün -Sv.; Akçalar, Seydişehir -Kn.)

●**bürge** (insan için) Taşkın ve hafif. [*bürge kişi*] (Taşkın ve hafif adam) (DLT 215/185) **bürge** Pire. (DS: Divanyolu -İst.)

●**çakır** Mavi, gök gözlü. (DLT 183/156) **çakır** (1) Yeni olgunlaşmağa başlamış meyve. (DS: Gelendost -Isp.; Çerçin, Kozluca, Çebiş -Brd.; İsabey, Çal-Dz.; Tepeköy, Torbalı-İz.;-Ant.) (2) Gönül, iç, can. (DS: Eğridir-İst.; Devri, Bucak -Brd.; Bozdoğan -Ay.; Akhisar -Mn.; Aynalı, Taşköprü -Ks.) (3) Isırgan otu. (DS: Kemaliye, Alaşehir -Mn.) (4) Bir çeşit kuş. (DS: -Kn.) (5) Pürüz, sertlik. (DS: Kilis -Gaz.; Gürün -Sv.) (6) Karışık içki, şarap. (DS: -Kn.; Kerkük)

● **çakrak** Kel. [*Çaxşa.k üze ot bolma.s; çakra.k bile uwut bolma.s*] (Dağın taşlık yerinde ot yoktur; keladamda ise haya yoktur.) (DLT 236/205) **çakrak (1)** Ufak taşlı toprak alan. (DS: Çatalca -İst.) (2) Akarsuların en akıntılı yeri. (DS: Çayağzı, Şavşat -Ar.)

● **çapak** Alçak. (DLT 191/163) **çapak (1)** Göze inen beyaz leke. (DS: Alaşehir -Mn.; İskilip -Çr.; -Gm.; Şavşat-Ar.; Kangal -Sv.; Mersin, Yapıntı, Mut -İç.) (2) Kesilen metal ve kalıptan çıkan tuğla, kerpiç vb. şeylerin kenarlarındaki pürüz. (DS: -Ba.; -Brs.; -Kü.; Bozan -Es.; -İst.; Kargı -Ks.) (3) Patiska. (DS: Dere, Mut -İç.) (4) Pantolon ve çakşır gibi giyeceklerin birleştiği yere konan parça. (DS: Karamanlı, Tefenni -Brd.) (5) Dış kabuk. (DS: Ayvalı, Taşköprü -Ks.) (6) Selin getirdiği çörçöp. (DS: Marınca, Merzifon -Ama.; Çukurbağ, Ermenek -Kn.) (7) Tarak ve gücünden geçirilen ip. (DS: Boyalı, Karaman -Kn.) (8) Donyağı. (DS: Teke, Şile -İst.) (9) Tatlı su balığının iri pullusu. (DS: Teke, Şile -İst.) (10) Dökmeden çıkan fazlalık ve kabarıklık. (DS: -İst.)

● **çawşañ** Bulanık gören. (DLT 612/505) **çavşan** Çarpık, ters. (DS: Silifke -İç.)

● **çoluk** Çolak. (DLT 191/164) **çoluk (1)** Hayvanları bağlamak için boyunlarına geçirilen "U" şeklinde ağaç. (DS: Alaca -Çr.; Ergen -Ezc.; Eşke, Çasığı, Diktaş, Divriği -Sv.) (2) Bıldırcın kuşu. (DS: Vezirköprü -Sm.) (3) Çoluk çocuk deyiminde geçer. (BKŞÇ)

● **çomak** Uygurlara ve bütün kâfirlere göre Müslüman. [*çomak eri*] (Müslüman adam) (DLT 191/164-265/233) **çomak (1)** Yufka ekmeğinin içine peynir veya kıyma konularak yapılan dürüm. (DS: Eber, Dikici, Dinar -Af.; Yakaköy, Gelendost, Eğridir ve köyleri -İsp.; Devri, Kuşba-ba, Bucak -Brd.; Yağcılar, Beydağ, Ödemiş-İz.; Ermenek -Kn.; -Ada.; Civanyaylağı, Mersin, Silifke, Narlı, Mut, Anamur -İç.; Kışla, Elmalı-Ant.) (2) Kılçıksız, taneleri içli bir çeşit buğday. (DS: Bor -Nğ.) (3) Sıkıca yumulmuş el, yumruk. (DS: Bor -Nğ.) (4) Dalları kesilen ağaç. (DS: Çavuşköy, Babaeski -Krk.) (5) Yığın, öbek. (DS: Tarsus -İç.) (6) Küçük sopa. (KA. Kofçaz) (7) Ucu topuzlu değnek. (DRTAS. 78)

● **çotur** Kötü huylu. [*çotur kişi*] (kötü huylu adam) (DLT 182/156) **çotur (1)** Fundalık. (DS: Ulubey-Or.; Düzköy, Keşap, Piraziz-Gr.) (2) Taş oluk. (DS: -Sv.)

● **ekek** Fahişe. (DLT 52/37) **ekek (1)** Ekelim anlamında. (DS: Şiran -Gm.) **ekek (2)** İki çene kemiğinin birleştiği yer. (DS: Kn.) **ekek (3)** Ekin ekme aygıtı. (DS: Susurluk -Ba.)

● **etlig** Etli, iri gövdeli. [*etlig kişi*] (iri gövdeli kişi) (DLT 63/49-63/50) **etli** Oldukça yaşlanmış hayvan. (DS: -Ba.)

● **etrek** Oğuzcada sarışın adam. (DLT 63/50) **etrek** Teknedeki hamuru kazımaya yarayan demir-den yapılan kürek biçiminde bir araç. (DS: Alaattin, Acıpayam -Dz.)

● **ewlük** Kadın. [*Tünle bulut örtense ewlük urı keldürmişçe bolu. r tañda bulut örtense ewke yağı kirmişçe bolu. r*] (Geceleyin bulutlar kızarırsa; kadın, erkek, çocuk doğurmuş gibi olur. Sabah-leyin yanarsa, saldıran düşman eve girmiş gibi olur) (DLT 131/115) **evlik** Kiler. (DS: Soğukpınar, Kangal, Karaözü, Gemerek -Sv.; -Yz.; -Krk.)

● **il** Kötü. (DLT 36/23) **il (1)** Yıl. (DS: Zarşat -Krk.) (2) Yabancı yer. (DS: Ortaköy, Şarkışla -Sv.) (3) Vatan. (DS: -İst.) (3) Büyük dikiş, teğel. (DS: Osmaniye -Çr.)

●**kapaklıg** Bakire kız. (DLT 248/218) **kapaklı** (1) Kenarları düz ya da dişli, üzeri kapaklı bakır sahan. (DS: Merzifon ve köyleri -Ama.) (2) Birbiri üzerine kapatılabilen iki tepsi. (DS: Çepni, Gemerek -Sv.) (3) Tepelikli, sorguçlu tavuk. (-Ank.)

●**karagu** Kör. (DLT 224/193) **karağu** Karanlık. (DS: -İst.)

●**kart** Huysuz. (DLT 172/148) **gart** (1) Üç yaşını geçmiş erkek koyun. (DS: Ermenek -Kn.) (2) Yenme zamanı geçmiş, sertleşmiş, taze olmayan bitki. (DS: Oğuz, Acıpayam-Dz.; Peşman, Dayday -Ks.; İncirgediği, Karaisalı -Ada.) (3) Sürülmemiş tarla. (DS: -Ezc.)

●**kekme** İşlerin pişirdiği ve çekilen sıkıntıların katılaştırdığı (adam). (DLT 241/209) **kekme** (1) Sürtüşmek. (DS: Kula -Mn.) (2) Gaga. (DS: Haruniye -Ada.) (2) Gagalamak. (DS: -Gaz.; Antakya çevresi -Hat.) (3) Sapmak, yön değiştirmek. (DS: Gökdere, Akdağmadeni -Yz.)

●**keyik** Maymuna benzeyen, vahşi. (DLT 518/417) **keyik** (1) Mavi çiğdem. (DS: Çığrı, Dinar -Af.) (2) Sarı inek. (DS: Şebinkarahisar -Gr.) (3) Çoban abası. (DS: Köşker-Krş.; Ereğli -Kn.) (4) Kadınların başlarına aldıkları bir çeşit yemeni. (DS: -Dz.)

●**kırık** Topal, çolak. (DLT 192/164) **kırık** (1) Eşek yavrusu, sıpa. (DS: Balaç, Kavak, Vezirköprü -Sm.; Parak, Alucra, Şebinkarahisar-Gr.; Hacıılyas, Koyulhisar -Sv.; -Mğ.) (2) Ormandan açılmış tarla. (DS: Darıveren, Acıpayam-Dz.; Ladik-Sm.; Bayadı, Bolaman, Buhari-Or.) (3) Döküntü, fena tütün. (DS: Darıveren, Acıpayam-Dz.) (4) Çıkamaz yol. (DS: Fili, Biga -Çkl.) (5) Döveni boyunduruğa bağlayan ucu çengelli ağaç. (DS: -Ezc.) (6) Bir çeşit kılçıksız başaklı buğday. (DS: -Ezm.) (7) Ufak kulaklı karakeçi. (DS: Veliköy -Rz.) (8) Yol kesen. (DS: -Gaz.) (9) Küçük çömlek. (DS: -Sm.) (10) İbrik. (DS: Bozüyük -Bil.) (11) Ot, çalı biçmek için kullanılan küçük orak. (DS: Eleşkirt, Doğubayazıt -Ağ.) (12) Yanılgı, kusur, suç: Çok söylenme kırıklarının birer birer açarım ha. (DS: -Mr.) (13) Su oluşu: Değirmenin kırıklarından su akmıyor. (DS: Çilehane, Reşadiye -To.) (14) Ufalanmış pirinç: Bana çorba için biraz kırık versene. (DS: Akya-zı ve çevresi -Sk.) **gırık** (1) Kırık, kırılmış. (BTGA.72: Gümölcine-Kardere; DRTAS. 160) **gırık** (2) Ufak kırıntı. (BKBTAs)

●**kisi** Zevce, karı. [ol kisi aldı] (o, bir kadın aldı) (DLT 166/143-167/144) **kisi** İneklerin gözünde çıkan, mercimek büyüklüğünde bir yara. (DS: Bandırma -Ba.)

●**kurç** Sert, sağlam ve güçlü. [kurç eren] (güçlü, dayanıklı adamlar) (DLT 173/149-570/469) **kurç** (1) Kaymağı alınmış süttten kestirilerek elde edilen yağsız peynir. (DS: Rz.; Ezm.) (2) Toprak içinde bulunan büyük taş. (DS: Kr.)

●**kurgu** Hafif ve zevzek adam, çok taşkın ve hafif (kimse). [kurgu er] (hafif ve zevzek adam) (DLT 13/7-214/184) **kurgu** (1) Karşılama, tören, dini tören. (DS: Şabanözü, Polatlı -Ank.) (2) Ölçülüp biçilerek yapılan iş. (DS: Büyükçaylı, Dörtöy -Ada.)

●**külüt** İnsanlar arasında gülünecek kişi. (DLT 180/153) **gülüt** Gülümseme. (DS: Niksar -To.)

●**laçın** Şahin, yırtıcı bir kuş. Savaşta cesaret gösteren bir adam da laçın diye adlandırılır. (DLT 206/176) **laçın** Çıkılması güç kayalık yer. (DS: -Kr.)

●**maraz** Ücretle çalışan kimse. (DLT 207/177) **maraz** (1) Hastalık, dert. (EİA-Ed.; ÖDTAS. 183. Deliorman; VTAA) (2) Ağızdan çıkan sıvı, salya. (DS: Bereketli, Tavas -Dz.) (3) Oysa: Maraz paranuz var, istediğinizi alırsınız. (DS: Bayat, Kerkük)

●**sak** Uyanık ve kıvrak zekâlı olan.[*sak er*] (*uyanık ve kıvrak zekâlı adam*) (DLT 168/145) **sak** (1) Sessiz, sakın (insan için kullanılmaz): Sak deniz, sak gece. (DS: İz.) (2) Dişi manda. (DS: Ahlat -Bt.) (3) Manda yavrusu. (DS: -Bt.)

●**ötrük** Oğuzcada hilekâr. [*ötrük utun ogrı.layu yüzke baka.r/ elgin tüşüp birmiş aşığ başra kaka.r*] (Bugün sadece hilekar ve adi adamlar kaldı. Konuğunun yüzüne hırsızmış gibi bakar. Yedirdiğini başına kakarak yolcu konuğunu minnet altında bırakır.) (DLT 65/50) **ötrük** Sürgün, ishal. (DS: Alaşehir -Mn.; Reyhanlı ve Amik Ovası Türkmenleri, Reyhanlı -Hat.; Kilis -Gaz.) **ötürük** (1) Sürgün, ishal. (DS: Sandıklı -Af.; Eğridir köyleri, İğdecik -Isp.; Salda, Güney, Yeşilova -Brd.; Kösten, Karaçay, Abaş, Söğüt, Honaz, İsabey, Çal, Kelekçi, Acıpayam -Dz.; Sürez, Bozdoğan, Dallica, Nazilli -Ay.; Ödemiş köyleri -İz.; Alaşehir, Kula -Mn.; Yeniköy -Ba.; Düzce, İğneciler, Mudurnu -Bo.; -Ks.; Kurşunlu -Çkr.; İskilip -Çr.; -Sn.; Çarşamba -Sm.; Merzifon ve köyleri; Kuz, Bayadı, Akkuş, Sarıca, Gököy -Or.; Alucra -Gr.; Uluşiran, Şiran -Gm.; Ağın -El.; Örenköyü, Akçadağ -Ml.; -Gaz.; Afşin ve köyleri -Mr.; Reyhanlı ve Amik Ovası Türkmenleri, Reyhanlı -Hat.; Şarkışla ve çevresi; Ağrakos, Suşehri -Sv.; -Yz.; Afşar köyleri, Pınarbaşı, Kadılı -Ky.; Bor -Nğ.; Ermenek -Kn.; Haruniye, Bahçe, Gâvurdağı Cebelibereket, Kadirli, Tuzla -Ada.; Mut köyleri -İç.; Bağyaka, Finike, Kaş, Korkuteli ve köyleri, Elmalı ve köyleri -Ant.; Şerefli, Milas, Düğrek -Mğ.) (2) Kolera. (DS: Kemaliye -Ezc.) (3) Hastalıklı. (DS: Ünye -Or.) (4) Hayvanlarda sürgün hastalığı yapan ağırlı bir ot. (DS: Hartlap -Mr.) (5) Zayıf, çürük, dayanıksız. (DS: -Sm.; Ünye -Or.) (6) Yalan. (Çilehane, Reşadiye -To.; Karaçay, Başhöyük, Kadınhanı -Kn.) **ötürüg** Sürgün, ishal. (DS: -Gaz.; -Mr.)

●**saran** Cimri. [*bakmas bodun sewügsüz/ yudkı yudı saranka/ kazgan olıç tüzünlük/ kalsun çawıñ yarınka*] (Yüzü asık, iğrenç cimriye insanlar iyi bakmaz. Ey oğul, yumuşak huy edin ki adın yarına kalsın) (DLT 391/306) **saran** Fasulye. (İSİA)

●**silig** Zarif, temiz, yakışıklı ve güzel konuşan (adam). [*silig er*] (Zarif, temiz, yakışıklı ve güzel konuşan adam) (DLT 196/168) **silik** (1) Karlı tepelerde yel etkisiyle açılan yerler, açıklık: Silikde koyun otlatmak kış için zordur. (DS: Karkıncık, Artova -To.) (2) Yüz, çehre. (DS: -Nğ.) (3) Fasulye kurusu. (DS: Kuruçay -Ezc.) (4) Kızkardeş. (DS: -Mr.) (5) Düdük. (DS: Çıkmış, Tercan -Ezc.)

●**siñil** Erkeğin (eşin) küçük kız kardeşi.(Erkeğin kız kardeşine baldız denmez; siñil denir.) (DLT 230/200-447/351-604/496) **sinil** (1) Siğil, deride sert kabarcıklar. (DS: Nefsiköseli, Görele-Gr.; Sarıhamzalı, Sorgun -Yz.; -Ank.) (2) Atın ayaklarındaki aklık. (DS: Lâpseki -Çkl.)

●**sökel** Oğuzcada hasta. [*sökel oñultı*] (*hasta iyileşti*) (DLT 116/104-199/170-268/235-286/245-524/425-567/467-616/511-569/469) **sökel** (1) Humma, ateşli bir hastalık. (DS: Karakeçeli -Çr.; Tirebolu-Gr.; Hadım, Ermenek -Kn.; Civanyaylağı, Mersin, Çukurbağ, Mut -İç.; Manavgat, Güzelsu, Akseki-Ant.) (2) Tifo. (DS: Karaman, Bozkır, Ilgın -Kn.; İshaklar, Gülnar -İç.) (3) Zatürree. (DS: Gülnar -İç.) (4) Öldürücü grip. (DS: Eğridir -Isp.; Akyar -Ay.; -Kn.; Cebelibereket -Ada.) (5) Hastaya ayrılan yiyecek. (DS: -Sn.)

●**sukak** Oğuzlar arasında, Farslar için kinayeli adlandırma. [*Bu sukak ne tir*] (*bu Fars ne diyor?*) (DLT 409/319) **sukak** Sokak. (BTGA. 60: Gümülcine-Gerdeme)

●**tekesakal** Köse adam. (DLT 546/446) **tekesakallı** Kırklarda yetişen, ince uzun püskül yapraklı, yenilebilir bir çeşit ot. (DS: İrişli, Bayburt, Sarıkamış -Kr.)

- **telwe** Deli. (DLT 214/185) **telve** Et asılan çengel. (DS: Ayaş -Ank.)
- **tepiz** Kıskanç (adam). [tepiz kişi] (kıskanç adam) (DLT 183/156) **tepiz** Topluğne. (DS: Geyve -Sk.; Afşin -Mr.; -Ada.) **tepis** Topluğne. (DS: -Mr.)
- **terçi** Ücretle çalıştırılan, ücretli (kişi). (DLT 210/180-509/408) **terçi** Çengelliğne. (DS: -Gr.)
- **teşik** Obur, karnı doyup gözü doymayan kimse. (DLT 195/167) **teşik** (1) Yün eğirmeye yara-
yan tahta araç, iğ. (DS: -Rz.; Osmaniye -Ada.) (2) Sin, gömüt. (DS: Gümele, Söğüt -Bil.)
- **tok** Tok gözlü. [türük: bod(u)n: tok (a)rk(u)k s(e)n: āçs(ı)k: tos(ı)k öm(e)z s(e)n: bir: tods(a)r:
āçs(ı)k: öm(e)z s(e)n: (a)nt(a)g(ı)ñ(ı)n] [(Ey Türk halkı, (sen) tok (gözlü ve) aksisin: Açlığı tok-
luğu düşünmezsin: bir (de) doyarsan açlığı (hiç) düşünmezsin. Böyle olduğun] (OA KT G8) **tok**
Başında saç bulunmayan (adam). (DLT 167/144) **tok** (1) Tavuk. (DS: Darıyeri, Hacıahmet,
Düzce-Bo.) (2) Kalın. (DS: Bor -Ng.) (3) Olgunlaşmamış tahıl tanesi. (DS: Kurşunlu -Çkr.) (4)
Sabanı oka bağlayan ağaç. (DS: Vazıldan, Divriği -Sv.) (5) Sabanın uç demirini tahta bölümüne
bağlayan demir bilezik. (DS: İncirlik -Ada.) (6) Aşık kemiğinin çıkıntılı yanı. (DS: Alaşehir -
Mn.; Kilis -Gaz.; Maksutlu, Şarkışla -Sv.; -Ng.) (7) Üstüne altın dikilmiş kısa gerdanlık. (DS:
Kilis -Gaz.)
- **toruk** Zayıf, cılız. (DLT 191/163) **toruk** Doruk. (DS: -Çr.)
- **tölek** Oğuzcada gönlü rahat ve sakin, aldırışsız. [Aç iwek tok tölek] (Aç olan yemek için acele
eder; tok olan rahattır, yemeğin gecikmesine aldırılmaz.) (DLT 195/167) **tölek** Yaşlı hayvan.
(DS: -Ml.)
- **tutgun** Tutsak, esir. (DLT 106/96-11/100-220/190-376/296) **tutkun** (1) Koyu renk. (DS: -Kr.)
(2) Bulutlu gökyüzü. (DS: Antakya -Hat.)
- **tutuk** İğdiş edilmiş, hadım. (DLT 191/163) **tutuk** (1) Duman. (DS: -Çkl.) (2) Gelin duvağı.
(DS: -Kn.)
- **tüşük** Tembel ve seviyesiz. [tüşük kişi] (tembel ve seviyesiz kimse) (DLT 195/167) **düşük** (1)
Ormanda çürüyerek yıkılmış ağaç, eski, çürük odun. (DS: Ersis, Yusufeli, Şavşat köyleri-Ar.; -
Kr.) (2) Ağaç kütüğü. (DS: Peşman, Daday -Ks.) (3) Tandırda pişerken küle düşerek orada pi-
şen ekmek, ekmek parçası. (DS: -Kr.; Hasankale -Ezm.)
- **ürpek** Dağınık tüylü insan. (DLT 64/50) **ürpek** Mazı ağaçları üstündeki tüylü nesne. (DS: -
Brs.; -Ank.; Berit, Gâvurdağı, Osmaniye -Ada.)
- **üz** Eli sanatlı ve mesleğinde mahir (insan). [üz kişi] (eli sanatlı ve mesleğinde mahir insan.)
(DLT 35/21) **üz** (1) Ovalık, düzlük. (DS: Fatsa -Or.) (2) Yüz, çehre. (DS: Koyundere, Ahıska-
Kr.; Erciş -Vn.) (BTGA. 84: Gümülcine- Çukaköy; RKABKA. Kubrat – Razgrad/ Bul.; DTYA;
İSİA) (3) Katı, sert. (DS: Dadağı -Ky.) (4) Yüz, sayı. (BTGA. 170: Gümülcine-Kızılağaç;
KBMİKAİ.15/39; KPMİKAİ.44/4) (5) Yüz, bir yapının dışı bakan düşey yüzeylerinin tümü.
(BTGA. 84: Gümülcine-Çukaköy; KBMİKAİ.15/39; KPMİKAİ.44/4)
- **yabız** Kötü, fena. [içre: (a)şs(ı)z: t(a)şra: tons(u)z: y(a)b(ı)z y(a)bl(a)k: bod(u)nta: üze:
ol(u)rt(u)m] [(Tam tersine) karnı aç, sırtı çıplak, yoksul ve sefil (bir) halk üzerine hükümdar
oldum] (OA KT D26/ BK D21) **yabız** Boynuzu geriye doğru düz olan hayvan. (DS: İğneciler,
Mudurnu -Bo.)

●**yapuşgak** Her işe karışan adam. (DLT 466/370) **yapışak (1)** Bir çeşit yapışkan ot. (DS: Gelen-
dost -İsp.; Acıpayam-Dz.; Marmaris -Mğ.) (2) Yapışıcı (nesne). (DS: Düzce -Bo.) (3) Bir bitki-
nin dikenini, tohumu. (DS: Düzce -Bo.) (4) Dağ tepelerine yapışmış gibi duran beyaz bulutlar.
(DS:-Bo.)

●**yatuk** Tembel, ülkelerinden hiçbir yere gitmeyen ve gazaya çıkmayan Oğuzlar. [yatuk] (tem-
bel olanlar, geride bırakılmışlar) (DLT 450/354) **yatuk (1)** Ambar. (DS: -Gr. ilçe ve köyleri) (2)
Saklanan, kullanılmayan nesne: Yatuk para, yatuk ekin. (DS: -Tr.)

●**yawlak** Ters huylu (insan). [yawlak kişi] (Ters huylu insan) (DLT 463/367) **yavlak (1)** Çok,
çok fazla. (DS: -Af.; Cebel, Eğridir -İsp.) (2) Uğursuz. (DS: Kıbrısçık -Bo.; Bafra -Sm.) (3) Alı-
şılmamış, yabansı. (DS: -Kr.)

●**yitiğ** Keskin (bıçak, kılıç..vb.) Zor işlerde keskin-becerikli (insan). [nece yitiğ biçe.k erse öz
sa.pın yonu.ma.s] (Bıçak keskin olsa da kendi sapını kesemez.) Başkalarının işinde dahi olup
kendi işinde aciz olan için kullanılır. (DLT 193/166-452/355) **yitik (1)** Kayıp. (DS: Yalvaç, Eğri-
dir köyleri -İsp.; -Brd.; Satırlar, Narlıdere, Uçkuyu, Kızılcaşöğüt, Buldan, Çivril-Dz.; Karacasu
-Ay.; Bornova-İz.; Alaşehir -Mn.; Susurluk -Ba.; -Kü.; Numanoluk, Seyitgazi, Tokat -Es.; İzmit -
Kc.; Akyazı -Sk.; İskilip -Çr.; -Sm.; -Ama.; Zile -To.; Bayadı-Or.; Çarşamba -Sm.; Maçka, -Tr.;
Kocabey, Yavuz, Şavşat-Ar.; Arapkir -Ml.; -Ur.; Kilis, Nizip -Gaz.; Antakya, Reyhanlı ve Amik
Ovası Türkmenleri, Reyhanlı -Hat.; -Sv. ve ilçeleri; Boğazlıyan -Yz.; Hasanoğlu -Ank.; Gene-
zin, Avanos -Nş.; Pınarbaşı köyleri, Bünyan köyleri -Ky.; Bahçeli, Bor -Nğ.; Ermenek -Kn.;
Mut ve köyleri, Mersin -İç.; Mahmutseydi, Alanya, Güzelsu, Akseki -Ant.) (2) Büyük. (DS: Bor
-Nğ.)

●**yolsuz** Yolunu kaybeden. (DLT 461/366) **yolsuz** Biçimsiz, uygunsuz, yasaya, töreye aykırı.
(DS: Antakya -Hat.)

●**yüğüruk** Oğuzlarda zeki, akıllı ve faziletli. (DLT 464/368) **yüğüruk (1)** İyi yürüyen, koşan (at vb.
için). (DS: Gelendost, Eğridir köyleri, -İsp.; Çal-Dz.; Alaşehir -Mn.; Köprüören, Tavşanlı -Kü.;
İkipınar, Mihaliççık -Es.; Osmancık -Çr.; -Sn.; Sarayözü, Ezine -Çkl.; Merzifon ve köyleri -
Ama.; Niksar -To.; -Ezm.; Gürün -Sv.; -Kr.; Bor -Nğ.) (2) At yarışı, koşu. (DS: Sm.; Merzifon
ve köyleri, Heniskeköy, Ezinepazarı -Ama.) (3) Koşu atı. (DS: Lüleburgaz -Krk.) (4) Çiftleştiril-
lip, gebe kalmayınca, koşum hizmetinde kullanılan dişi manda. (DS: Niksar -To.) (5) Gür, ve-
rimli, iyi: Bu çobanın yeri yüğüruk, onun için koyunları semiz. (DS: Karamanlı -Brd.; Bor -Nğ.;
Gâvurdağı Yörükleri, Osmaniye -Ada.; Mersin köyleri -İç.) (6) İplik çilesinin geçirildiği ve
döndükçe ipliğin sarıldığı çıkırık. (DS: Şeyhler, Ulubey-Or.) (7) Yılcık hastalığı. (DS: Ky.;
Karaman, Bayındır, Beyşehir, Çavuşçu, Ilgın, Ermenek -Kn.; Mersin ve köyleri -İç.) (8) Çocuk-
ta bağırsak sancısıyla beliren bir hastalık. (DS: Bor -Nğ.) (9) Bağlarda, yanlamasına sıralanan ve
anbal denilen bölmelerin arasında uzanan karık. (DS: Bor -Nğ.) (10) Dağın doruğu. (DS: Uğur-
lu, Ermenek -Kn.)

Kısaltmalar

OA Orhon Abideleri

KT Kültigin Yazıtı

BK Bilge Kağan Yazıtı

DLT Divanü Lügat-İt

Türk

KPMİKAİ Kırklareli Pı-
narhisar Merkez İlçesi ve
Köyleri Ağız İncelemesi

KBMİKAİ Kırklareli Babaeski Merkez İlçesi ve Köyleri Ağız İncelemesi	Ank. (Ankara)	Ks. (Kastamonu)
BTGA Batı-Trakya Gümlüce Ağız İncelemesi (Ses ve Şekil Bilgisi- Metinler- Söz Varlığı)	Ant. (Antalya)	Ky. (Kayseri)
İSİA İskeçe İli Ağızları (İnceleme-Metinler-Dizin)	Ar. (Artvin)	Krk. (Kırklareli)
DTYA Doğu Trakya Yerli Ağzı. İnceleme- Derleme-Dizin	Ay. (Aydın)	Krş. (Kırşehir)
RKABKA Razgrad İli Kubrat İlçesi Alevi-Bektaşî Köyleri Ağzı (İnceleme, Metinler, Sözlük)	Ba. (Balıkesir)	Kc. (Kocaeli)
VTAA Vidin Türkleri Ağız Araştırmaları (Folklorik ve Dini Metinler Üzerinde)	Bil. (Bilecik)	Kn. (Konya)
ÖDTAS Örneklerle Deliorman Türk Ağzı Sözlüğü	Bn. (Bingöl)	Kü. (Kütahya)
EİA Edirne İli Ağızları	Bt. (Bitlis)	ML. (Malatya)
BKBTA Bulgaristan Kırcaali Bölgesi Türk Ağızları	Bo. (Bolu)	Mn. (Manisa)
BKŞÇ Babaeski Köyleri Ağız Çalışması	Brd. (Burdur)	Mr. (Maraş)
KİASV Kırklareli İli Ağızları Söz Varlığı	Brs. (Bursa)	Md. (Mardin)
DS Derleme Sözlüğü	Çkl. (Çanakkale)	Mğ. (Muğla)
Ada. (Adana)	Çkr. (Çankırı)	Mş. (Muş)
Adı. (Adıyaman)	Çr. (Çorum)	Nş. (Nevşehir)
Af. (Afyonkarahisar)	Dz. (Denizli)	Nğ. (Niğde)
Ağ. (Ağrı)	Dy. (Diyarbakır)	Or. (Ordu)
Ama. (Amasya)	Ed. (Edirne)	Rz. (Rize)
	El. (Elazığ)	Sk. (Sakarya)
	Ezc. (Erzincan)	Sm. (Samsun)
	Ezm. (Erzurum)	Sr. (Siirt)
	Es. (Eskişehir)	Sn. (Sinop)
	Gaz. (Gaziantep)	Sv. (Sivas)
	Gr. (Giresun)	Tk. (Tekirdağ)
	Gm. (Gümüşhane)	To. (Tokat)
	Hak. (Hakkâri)	Tr. (Trabzon)
	Hat. (Hatay)	Tn. (Tunceli)
	Isp. (Isparta)	Ur. (Urfa)
	İç. (İçel)	Uş. (Uşak)
	İst. (İstanbul)	Vn. (Van)
	İz. (İzmir)	Yz. (Yozgat)
	Kr. (Kars)	Zn. (Zonguldak)

SONUÇ

Türkçenin ilk yazılı belgeleri ve ilk sözlüğü üzerinde insan niteleyicileriyle ilgili yapılan inceleme sonucunda toplam 467 insan niteleyicisi tespit edilmiştir. Bu kelimelerin 37'si Orhon Yazıtlarında, 430'u Divanü Lügat-İt Türk'te kullanılmıştır. Bu niteleyicilerden hareketle aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

1.Orhon Yazıtları metinlerinde toplam 37 insan niteleyicisi tespit edilmiştir. Bu kelimelerin içinde kadınlarla ilgili bir niteleyicinin bulunması, metinlerin genellikle milletin mevcudiyetini devam ettirmesiyle ilgili daha hayati konuları üzerinde barındırmasıyla ilintili olabileceği şeklinde açıklanabilir. Niteleyiciler genellikle erkeklerle ilgilidir. Erkeklerle ilgili olan insan niteleyicilerinde cesaret, kahramanlık, korkusuzluk, ululuk, önderlik, güçlülük, kudretlilik, bilgelik, akıllılık, zekilik, saygınlık, asalet, nüfuzlu olma gibi olumlu niteleyiciler göze çarpmaktadır. Olumsuz erkek niteleyicilerinde ise genellikle halk arasında sevilme, zayıf karakter, bağımlı olma, başarısızlık, bilgisizlik, görgüsüzlük, itaatsizlik, uyumsuzluk, geçimsizlik konularında bir yoğunlaşma görülmektedir. Her iki cinsiyet için kullanıldığı düşünülen niteleyicilerde ise olumlu olarak kanaatkârlık ve zenginlik dikkati çekmektedir. Her iki cinsiyet için kullanıldığı düşünülen karaktere yönelik olumsuz niteleyicilerde ise halk arasında sevilme, mağrur olma, kendini övme, kibirlilik, cahillik, beceriksizlik, görgüsüzlük, dürüst olmama, hilekârlık, fakirlik ile ilgili kelimeler daha yoğundur. Yine çocuklar ile ilgili kullanılan niteleyicilerde dikkati çeken husus, bey olmaya layık ve hanım olmaya layık çocuk niteleyicileriyle, ideal bir çocuk tipi üzerinde yoğunlaşıldığı görülmektedir.

2.Divanü Lügat-İt Türk'te bulunan insan niteleyicilerinin toplam sayısı 430'dur. Bunların 44'ü kadınlarla ilgilidir. Kadınlarla ilgili olumlu niteleyicilerin çoğunluğu saygınlık, asalet, iyi huy ve güzellik kavramları üzerinedir. Olumsuz niteleyicilerde ise ahlaki zayıflık (namus) kavramı üzerinde bir yoğunlaşma göze çarpmaktadır. Erkeklerle ilgili kullanılan 188 insan niteleyicisinin olumlu olanlarında genel olarak cesaret, kahramanlık, korkusuzluk, güçlülük, kudretlilik, bilgelik, akıllılık, zekilik, saygınlık, asalet, nüfuzlu olma, uyumluluk, yumuşak huyluluk, iyilik, dürüstlük, beceri, kabiliyet, çalışkanlık, zarıflık, yakışıklılık, titizlik ve mutlu olma kavramlarında bir yoğunlaşma görülmektedir. Olumsuzlarda ise halk arasında sevilme, zayıf karakter, bağımlı olma, başarısızlık, itaatsizlik, uyumsuzluk, geçimsizlik, acımasızlık, gaddarlık, asabiyet, dürüst olmama, hilekârlık, gafillik yoğun bir şekilde kullanılmıştır. Yine erkeklerle ilgili fiziksel görünüm ve fiziksel yetersizlikle ilgili insan niteleyicilerinin oldukça fazla kullanıldığı sonucuna da varılabilir. Her iki cinsiyet için kullanılan 183 niteleyiciden olumlu olanları cömertlik, misafirperverlik, merhametli olma, yumuşak huyluluk, alçak gönüllülük, nezaket, güvenilirlik, dürüstlük, iyilik, yetenek, yeterlilik, kararlılık kavramları etrafında yoğunlaşmış; olumsuz olanları ise halk arasında sevilme, mağrur olma, kendini övme, kibirlilik, dürüst olmama, hilekârlık, ahmaklık, budalalık, delilik, gafillik, edepsizlik, zorbalık, fakirlik, asabiyet, geçimsizlik, kindarlık kavramları çerçevesinde yoğun olarak kullanılmıştır. Yine her iki cinsiyetle ilgili fiziksel görünüm ve fiziksel yetersizlikle ilgili insan niteleyicilerinin oldukça fazla kullanıldığı söylenebilir. Çocuklarla ilgili niteleyicilerde ise yine ideal çocuk tipine gönderme yapan kelimelerin yoğunluğu görülmektedir.

3.Orhon Yazıtlarında ve Divanü Lügat-İt Türk'te ortak olarak kullanılan toplam 10 adet insan niteleyicisi görülmektedir. Bu niteleyicilerin 1'i kadınlar için (*katun*), 5'i erkekler için kullanılan olumlu niteleyicidir (*Alp*, *alpagu/alpagut*, *ulug*, *bilge*, *külüğ*). Erkekler için kullanılan olumsuz niteleyici olarak sadece *biligsiz* kelimesi tespit edilmiştir. Her iki cinsiyet için kullanılan

olumlu niteleyici olarak *bay* kelimesi; her iki cinsiyet için kullanılan olumsuz niteleyici olarak *arkuk* ve *çıgan* kelimeleri bulunmuştur.

4.Orhon Yazıtlarında kullanılıp günümüz Anadolu ağızlarında varlığını devam ettiren toplam 14 kelime bulunmaktadır. Bunlardan 1'i aynı anlamda, 7'si farklı bir niteleyici olarak, 6'sı da farklı bir kelime olarak kullanılmaktadır.

5.Divanü Lügat-İt Türk'te kullanılıp günümüz Anadolu ağızlarında varlığını devam ettiren toplam 129 kelime kullanılmaktadır. Bunlardan 27'si aynı anlamda, 39'u farklı bir niteleyici olarak, 63'ü de farklı bir kelime olarak kullanılmaktadır.

Bu çalışmayla hem Türkçenin ilk yazılı belgelerinin hem de ilk sözlüğünün günümüz Anadolu ağızlarındaki yaşayan kelime varlığı hakkında belli bir tespit yapılmaya çalışılmıştır. Sonuç olarak bugünkü Anadolu ağızlarında Orhon Abidelerinde kullanılan insan niteleyicilerinin kullanımının çok cılız bir hâlde olduğu sonucuna varmak mümkündür. Oysa DLT'de kullanılan insan niteleyicilerinin hem aynı hem de farklı anlamlarda kullanımının hâlen oldukça yoğun olduğu söylenebilir. Türkçenin tarihi seyrinin tarihsel derinliği ve konuşulduğu coğrafyanın büyüklüğü düşünüldüğünde bu izlerin hâlen Anadolu coğrafyasında varlığını sürdürmesi dikkate değer bir husus olarak görünmektedir.

KAYNAKLAR

- Akalın, Şükrü Halûk, (2008), “Kaşgarlı Bin Yaşında”, Türk Dili, 683, Ankara, 479-483.
- Aksan, Doğan, (2000), Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim, TDK Yayınları, Ankara.
- Ali, Nigar, (2004), Bulgaristan-Kırcalı Bölgesi Türk Ağızları, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili Edebiyatı A.B.D., Kayseri. (BKBTA)
- Alkan, Hanife, (2013), “Dîvânü Lugâtî't-Türk'te İnsanlar İçin Kullanılan Niteleyiciler”, Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic, 8/9 Summer, 561-577.
- Atabay, Neşe vd., (2003), Sözcük Türleri, 2. Basım, İstanbul.
- Atalay, Besim, (2006), Divanü Lugati't-Türk I-II-III-IV, TDK Yayınları, Ankara.
- Ayan, Altan, (2015), “Orhun Abidelerindeki Liderlik ve Yönetim Anlayışının Değerlendirilmesi”, Akademik Bakış Dergisi, 49, 305-317.
- Cebeci, İsa, (2010), Örneklerle Deliorman Türk Ağzı Sözlüğü, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara (ÖDTAS)
- Clauson, Gerard, (1972), An Etymological Dictionary of PreThirteenth-Century Turkish, Oxford: Oxford University.
- Demiray, Gizem, (2008), Kırklareli Pınarhisar Merkez İlçesi ve Köyleri Ağız İncelemesi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Türk Dili Bilim Dalı, Edirne. (KPMİKAİ)
- Durgyul, Metin Murtaza, (2016), Razgrad İli Kubrat İlçesi Alevi-Bektaşî Köyleri Ağız (İnceleme, Metinler, Sözlük), Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Türk Dili Bilim Dalı, Edirne. (RKABKA)

- Duvarcı, Ayşe, (2008), “Divanü Lugati’t-Türk’tte Kadın Terminolojisinin Değerlendirilmesi”, Rize Üniversitesi Uluslararası Kaşgarlı Mahmut Sempozyumu Bildirileri, (17-19 Ekim 2008), Rize Üniversitesi Yayınları, 64-76, 516-526, 2008.
- Ercilasun, Ahmet Bican, (2006), Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi, 3. Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Ergin, Muharrem, (2002), Türk Dil Bilgisi, Bayrak Yayınları, İstanbul.
- Gülsün, Arife, (2009), “Divanü Lugati’t-Türk’tte Kadın ve Onun Dünyası”, II. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Bilgi Şöleni Bildirileri Kaşgarlı Mahmud ve Dönemi, (28-30 Mayıs 2008, Ankara), TDK Yayınları, Ankara, 313-346.
- Gündüz, Ahmet, (2012), “Tarihî Süreç İçerisinde Türk Toplumunda ve Devletlerinde Kadının Yeri ve Önemi”, Jass, 5/5, 129-148.
- Gyula, Nemeth, (2014), Vidin Türkleri Ağız Araştırmaları (Folklorik ve Dini Metinler Üzerinde), (Çev. Abdurrahman Güzel), Tdk Yayınları, Ankara (VTAA)
- Hünerli, Bülent, (2006), Kırklareli Babaeski Merkez İlçesi ve Köyleri Ağız İncelemesi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Türk Dili Bilim Dalı, Edirne. (KBMİKAİ)
- Kaçalin, Mustafa, (2008), “Divanü Lugati’t-Türk Üzerine Birkaç Söz”, Türk Dili, 683, 528-542.
- Kalay, Emin, (1990), Edirne İli Havsa İlçesi ve Köyleri Ağızları (İnceleme-Metin), Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Edirne. (EİHİKA)
- Kaplan, Mehmet, (1995), “Dede Korkut Kitabında Kadın”, Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar I, Dergâh Yayınları, İstanbul, 99-112.
- Kâşgarlı, Mahmud, (2005), Divânü Lugâtî’t-Türk, Çeviri, Uyarlama, Düzenleme (Seçkin Erdi, Serap Tuğba Yurteser), Birinci Basım, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- Kâşgarlı, Mahmud, (2014), Divânü Lugâtî’t-Türk, Giriş, Metin, Çeviri, Notlar, Dizin, (Hazırlayanlar: Ahmet B. Ercilasun & Ziyat Akkoyunlu), TDK Yayınları, Ankara.
- Kırıkçı, Özlem, (2006), Babaeski Köyleri Ağız Çalışması, (Bitirme Ödevi), Trakya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Edirne. (BKŞÇ)
- Muhammethacı, Kambernisa, (1997). “Efsane ve Rivayetlerde Tasvir Edilen Kadın Tipleri Üzerine”, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, 713-721.
- Olçay, Selâhattin, (1995), Doğu Trakya Yerli Ağızı. İnceleme- Derleme- Dizin, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara (DTYA)
- Özden, Muharrem, (2016), Batı-Trakya Gümölcine Ağız İncelemesi (Ses ve Şekil Bilgisi- Metinler- Söz Varlığı), Trakya Üniversitesi Yayınları, Yayın No:180. (BTGA)
- Özkaya, Hakkı, (1990), Kırklareli İli Ağızları Söz Varlığı, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Türk Dili Bilim Dalı, Edirne. (KİASV)
- Şimşek, Adiye, (2017), İskeçe İli Ağızları (İnceleme-Metinler-Dizin), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Lehçeleri Anabilim Dalı, İzmir. (İSİA)
- Tekin, Talat, (2010), Orhon Yazıtları, Dördüncü Baskı, TDK Yayınları, Ankara.

Türk Dil Kurumu, Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler I-İ, 3. Baskı, TDK Yayınları, Ankara, 2004.

Türk Dil Kurumu, Tarama Sözlüğü, C.I-Vİ, TDK Yayınları, Ankara, 1963-1977.

Türk Dil Kurumu, Derleme Sözlüğü, C.I-Xİ, TDK Yayınları, Ankara, 1963-1982.

Türk Dil Kurumu, Türkçe Sözlük I-İ, 8.Baskı, TDK Yayınları, Ankara, 1998.

Türk Dil Kurumu, Yazım Klavuzu, 24. Baskı, TDK Yayınları, Ankara, 2005.

Türk Dil Kurumu, Türkiye’de Halk Ağızlarından Derleme Sözlüğü, TDK Yayınları, Ankara, 2009.

Türkçe Sözlük I, TDK Yayınları, Ankara, 1998.

Yılmaz, Saffet Alp, (2018), “Eski Türk Runik Harfli Metinlerdeki Askerî ve Siyasî Terimler ile Unvan Niteleyicilerin Özbek Türkçesindeki İzleri”, Uluslararası Beşerî Bilimler ve Eğitim Dergisi, IV (7), 260-296.